

+

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΤΜΗΜΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ

Η ΕΚΤΟΠΙΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΣΤΟΝ Β΄
ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΠΟΛΕΜΟ: ΔΙΛΗΜΜΑΤΑ, ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ ΚΑΙ
ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ

ΤΟΥ ΛΕΠΟΥΡΙ ΕΠΑΜΕΙΝΩΝΔΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΧΑΝΤΖΑΡΟΥΛΑ ΠΟΘΗΤΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ σ.4

ΕΝΟΤΗΤΑ 1: Η Αντίσταση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης σ.8

- 1.1 Εβραίοι και Αλβανικό μέτωπο σ.8
- 1.2 Εβραίοι, αντάρτικο και ΕΑΜ σ.8
- 1.3 Κακουχίες στο βουνό σ.11
- 1.4 Οι Εβραίες στο αντάρτικο σ.11
- 1.5 Αντίσταση μέσα στο στρατόπεδο σ.12

ΕΝΟΤΗΤΑ 2: Άγνοια, Επιλογές και Αποφάσεις σ.15

- 2.1 Η εξαπάτηση των Θεσσαλονικιών σ.15
- 2.2 Προετοιμασίες για την «νέα ζωή» σ.16
- 2.3 Πλατεία Ελευθερίας σ.17
- 2.4 Εξωπραγματικές φήμες σ.18
- 2.5 Τα «λουτρά» σ.19
- 2.6 «Πώς είναι δυνατόν;» σ.20
- 2.7 Οικογενειακοί δεσμοί σ.21
- 2.8 Η Γερμανοκρατούμενη Θεσσαλονίκη σ.23
- 2.9 Εβραϊκά Συμβούλια σ.23

ΕΝΟΤΗΤΑ 3: Αντισημιτισμός στην Θεσσαλονίκη και η αντίδραση των χριστιανών στους εκτοπισμούς των Εβραίων σ.28

- 3.1 Πριν την Κατοχή: Έλληνες και Εβραίοι σ.28
- 3.2 Εφημερίδες και Αντισημιτισμός σ.32
- 3.3 Οι συνθήκες της Κατοχής σ.33
- 3.4 Ελληνική διοίκηση και κοινωνία σ.34
- 3.5 Εβραϊκές περιουσίες και Έλληνες σ.37

ΕΠΙΛΟΓΟΣ σ.43

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ σ.46

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Την δεκαετία του 60 το βιβλίο της Hannah Arendt για την δίκη του Eichmann, πυροδότησε μια διαμάχη σχετικά με την παθητικότητα των Εβραίων κατά την διάρκεια του Ολοκαυτώματος. Επιρρίπτει ευθύνες και στην πλευρά των Εβραίων λόγω της υποτιθέμενης απάθειας τους και στην έλλειψη αντίστασης που έδειξαν μπροστά την ναζιστική θηριωδία. Τα Εβραϊκά Συμβούλια βρέθηκαν στο στόχαστρο αυτής της κριτικής, ως μεσάζοντες στους διωγμούς των Εβραίων. Όπως παρατηρεί η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου, τέτοιου είδους συμπεράσματα δε λαμβάνουν υπόψη την άγνοια των ανθρώπων την εποχής για το μέλλον που τους περίμενε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.¹

Αυτή η πτυχιική εργασία επικεντρώνεται στην ανάδειξη των συνθηκών που είχαν διαμορφωθεί στην Θεσσαλονίκη, λίγο πριν αλλά και κατά την διάρκεια των εκτοπισμών των Εβραίων προς τα στρατόπεδα συγκέντρωσης στην Πολωνία. Αρχικά, θα γίνει αναφορά σε περιπτώσεις Εβραίων που αποφάσισαν να αντισταθούν στις διώξεις με την συμμετοχή τους σε αντιστασιακές ομάδες της εποχής. Η συμμετοχή στο αντάρτικο υπήρξε μια από τις λίγες επιλογές που υπήρχαν για να μπορέσουν να αποφύγουν τον εκτοπισμό. Οι περιγραφές των μαχών και η ζωή στο βουνό, έρχεται σε αντιδιαστολή με μια γενικευτική εικόνα μιας εθνο-θρησκευτικής ομάδας η οποία μένει αδρανής σε ένα πρόγραμμα εξόντωσης που την απειλεί.

Σε δεύτερο στάδιο θα πρέπει να εξεταστεί η υποτιθέμενη παθητικότητα σε συνδυασμό με τις συγκυρίες της εποχής. Η «τελική λύση» όπως ονομάστηκε, ήταν ένα οργανωμένο πρόγραμμα εξόντωσης όπου οι Γερμανοί προσπαθούσαν να κρατήσουν κρυφό όσο περισσότερο γίνεται. Στην περίπτωση των εκτοπισμένων της Θεσσαλονίκης, όπως θα φανεί και στις μαρτυρίες τους, ο τελικός προορισμός δε σήμαινε θάνατο για τους ίδιους. Αυτό που ακουγόταν από την Γερμανική διοίκηση στην Θεσσαλονίκη, δεν ανταποκρινόταν στην πραγματικότητα και στις συνθήκες που περίμεναν τον Εβραϊκό πληθυσμό.² Ακόμα και κατά την είσοδο στα στρατόπεδα, οι παραπλανητικές πινακίδες λειτουργούσαν με τέτοιο τρόπο ώστε να μην δημιουργούν υποψίες. Η Μπέρρυ Ναχμιά θυμάται κατά την είσοδο της στο στρατόπεδο του Άουσβιτς: «Η δουλειά φέρνει Ελευθερία», έγραφε κάπου ψηλά επάνω στα γερμανικά: «Arbeit Macht Frei».³

Η άγνοια των Εβραίων για την γενοκτονία που θα ακολουθούσε μπορεί να δικαιολογήσει αυτή την φαινομενικά απαθή στάση στον εκτοπισμό. Ακόμα ένα δεδομένο που λαμβάνεται υπόψη είναι και οι ισχυρές οικογενειακές σχέσεις που

¹ Αναφέρεται και σε περιπτώσεις όπου και η ελληνική βιβλιογραφία έχει ενστερνιστεί την άποψη πως οι Εβραίοι λειτούργησαν παθητικά. Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη 1993. *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής. σ. 26.27.

² Στο ίδιο σ.79.

³ Στο ίδιο σ.153.

κρατούσαν τους Εβραίους ενωμένους. Κάποιοι ενώ ένωσαν τον κίνδυνο αποφάσισαν να παραμείνουν κοντά στους συγγενείς τους σε αυτό το δύσκολο ταξίδι. Δε σημαίνει βέβαια πως για όλους η ανάγκη να βρίσκονται μαζί με τους συγγενείς τους, τους οδήγησε στην απόφαση να μην αντιδράσουν στην εκτόπιση. Κάποιοι άλλοι αποφάσισαν να αποχωριστούν τις οικογένειες τους και να συμμετέχουν στον ένοπλο αγώνα στους κόλπους της αντίστασης, ή να παραμείνουν κρυμμένοι. Η επιλογή του καθενός πρέπει να εξεταστεί με βάση την συγκυρία που αντιμετωπίζει. Η περιγραφή των συνθηκών έχει ως στόχο να γίνει αντιληπτό πως καμία επιλογή δεν ήταν εύκολη. Για αυτούς που θα αποφάσιζαν να ακολουθήσουν την αντίσταση, είχαν να αντιμετωπίσουν και το πρόβλημα των αντιποίνων. Η οικογένειες που άφηναν πίσω μπορούσαν να βρεθούν σε κίνδυνο λόγω της δράσης τους. Επίσης, η συμμετοχή στους αντιστασιακούς κύκλους δεν ήταν μια επιλογή διαθέσιμη για όλους. Γινόταν μέσα σε μεγάλη μυστικότητα, και έπρεπε να υπάρχει κάποιος μεσάζοντας για να γίνουν μέλη των ανταρτών.

Γιατί όμως η Θεσσαλονίκη; Για ποιον λόγο να εστιάσουμε στο συγκεκριμένο παράδειγμα; Η Θεσσαλονίκη μέχρι και το 1942 είχε υπάρξει μια πόλη με μεγάλο Εβραϊκό πληθυσμό.⁴ Από αυτό τον πληθυσμό το 95% μέσα σε λίγους μήνες είχε δολοφονηθεί. Επίσης, ένας ακόμα κριτήριο σχετίζεται με το γεγονός πως ο πληθυσμός της εκτοπίστηκε, πριν αρχίσουν οι εκτοπισμοί των Εβραϊκών πληθυσμών σε άλλες περιοχές.⁵ Οι φήμες άρχισαν να κυκλοφορούν, και οι Εβραίοι κάποιων περιοχών, όπως της Αθήνας, ήταν πιο υποψιασμένοι.

Οι Εβραίοι όμως δεν είχαν να αντιμετωπίσουν μόνο την Γερμανική μηχανή. Η συμβίωση των Ελλήνων χριστιανών της Θεσσαλονίκης με τους Εβραίους υπήρξε πολύπλοκη και με αρκετές εντάσεις ανά περιόδους. Στο τρίτο μέρος της μελέτης γίνεται μια σύντομη ανασκόπηση αυτής της πολυτάραχης συμβίωσης, και της στάσης της Ελληνικής κοινωνίας κατά την διάρκεια της Κατοχής. Γίνονται αναφορές στον αντισημιτισμό που φαίνεται να διακατέχει μέλη της χριστιανικής κοινότητας, αλλά και στον ρόλο της διοίκησης και των εφημερίδων που μεγέθυναν ακόμα περισσότερο την αντιπάθεια απέναντι στους Εβραίους.

Ο αντισημιτισμός της Θεσσαλονίκης και της υπόλοιπης Ευρώπης, όχι μόνο εκείνη την περίοδο, δημιούργησε ένα κλίμα ανασφάλειας. Αυτό το κλίμα ανασφάλειας παρουσιάζεται στα επόμενα κεφάλαια, ώστε να γίνουν αντιληπτές οι συνθήκες μέσα στις οποίες οι άνθρωποι καλούνται να πάρουν αποφάσεις. Γιατί κάποιοι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης δεν αντιστάθηκαν στον ναζιστικό μηχανισμό; Γιατί δεν συνεργάστηκαν με τον χριστιανικό πληθυσμό ώστε να επιβιώσουν; Αυτό το ερώτημα θα μπορούσε

⁴ Αναφέρεται στην πρώτη απογραφή που πραγματοποίησε το Ελληνικό κράτος στην Θεσσαλονίκη το 1913, όπου από τους 157.889 κατοίκους, οι 61.439 ήταν Εβραίοι. Καβάλα, Μαρία 2015. *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάλλιπος. σ.17.

⁵ Στις περιοχές υπό Ιταλική κατοχή, οι Εβραίοι προστατεύθηκαν στα πλαίσια του ανταγωνισμού με την Γερμανική διοίκηση για άσκηση εξουσίας. Μετά τους εκτοπισμούς της Θεσσαλονίκης, η διάσωση του Εβραϊκού πληθυσμού υπήρξε πιο οργανωμένη. Στο ίδιο σ.15.

να τεθεί και αντίστροφα. Γιατί ο χριστιανικός πληθυσμός δεν συνεργάστηκε με τους Εβραίους; Στόχος δεν είναι μόνο να απαντηθούν αυτά τα ερωτήματα, αλλά να γίνει κατανοητό πως τέτοιου είδους ερωτήματα προκύπτουν έξω από τα πλαίσια εκείνης της εποχής. Ο αντισημιτισμός δεν υπήρξε μια νέα κατάσταση για τους Εβραίους του 1940. Εκείνα τα χρόνια πήρε διαφορετική μορφή, αλλά η έχθρα εναντίον των Εβραίων είχε μακρά ιστορία στην Ευρώπη.⁶ Ποιος λοιπόν θα ήταν ο σύμμαχος του Εβραίου στον εκτοπισμό του;

Στο τρίτο μέρος παρουσιάζεται, επίσης, το ζήτημα της περιουσίας των Εβραίων. Κάποιοι από αυτούς που γύρισαν από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης είδαν τα σπίτια τους να κατοικούνται από άλλους ανθρώπους. Οι επιχειρήσεις τους να έχουν νέους ιδιοκτήτες. Δεν ήταν μόνο η απώλεια συγγενών, φίλων και γειτόνων που άλλαξε δραματικά την ζωή τους. Την περίοδο που η Ευρώπη πανηγύριζε για την νίκη της ελευθερίας και της δημοκρατίας⁷, για κάποιους αυτή η νέα περίοδος δε θα ήταν καθόλου εύκολη. Όμως, υπάρχει και ακόμη ένας λόγος που θα γίνει αναφορά σε αυτό το θέμα. Η ελληνική διοίκηση και κοινωνία επωφελήθηκαν από τα νέα δεδομένα. Οι περιουσίες λεηλατήθηκαν. Η μελέτη θα επικεντρωθεί κυρίως στις ενέργειες της τοπικής διοίκησης της πόλης και την συνεργασία της σε ορισμένες περιπτώσεις με τους Γερμανούς. Από την στάση και τις αποφάσεις της θα γίνει φανερό, πως τα θεσμικά όργανα του κράτους δεν αντιμετώπισαν τους χριστιανούς και τους Εβραίους πολίτες ως ισότιμους, ενώ οι τελευταίοι ήταν Έλληνες υπήκοοι στην πλειοψηφία τους.⁸ Ο εκτοπισμός των Εβραίων δεν αποτέλεσε πρόβλημα αλλά ευκαιρία.

Στόχος είναι να σταθούμε κριτικά απέναντι σε στερεότυπα που στιγματίζουν μια ομάδα ανθρώπων. Βέβαια αν αυτοί οι άνθρωποι ήταν στην πλειοψηφία τους ευκατάστατοι δε θα αποδείκνυε ότι ήταν και φιλάργυροι. Ούτε θα μπορούσε να νομιμοποιηθούν οι διώξεις και οι λεηλασίες των ιδιοκτησιών τους. Παρόλα αυτά ένας από τους στόχους της τρίτης ενότητας, είναι να παρουσιάσει την ανομοιόμορφη οικονομική τους κατάσταση, και δεύτερον να δείξει πως τέτοιου είδους στερεότυπα που δε βασίζονται στην πραγματικότητα, έκαναν εχθρική την κατάσταση για τους Εβραϊκούς πληθυσμούς.

⁶ Γκολτχάγκεν, Τζ. Ντάνιελ 1998. *Πρόθυμοι δήμιοι: Οι εκτελεστές του Ολοκαυτώματος. Οι καθημερινοί Γερμανοί και το Ολοκαύτωμα*. Αθήνα: Terzo Books. σ. 70-77, 82-87.

⁷ Mazower, Mark 2020 (6η έκδοση). *Σκοτεινή Ήπειρος. Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. σ. 16,17.

⁸ Καβάλα, Μαρία 2009. *Η Θεσσαλονίκη στη Γερμανική Κατοχή (1941-1944): κοινωνία, οικονομία, διωγμός Εβραίων*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης.279.

Ενότητα 1

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Αυτή η ενότητα εστιάζει στις περιπτώσεις που Εβραίοι της Θεσσαλονίκης αποφάσισαν να αντισταθούν στον διωγμό τους με την συμμετοχή τους σε αντάρτικες ομάδες. Η παρουσίαση των εμπειριών τους αποσκοπεί στην αποκατάσταση της εικόνας των Εβραίων σχετικά με την παθητικότητα που τους έχει αποδοθεί. Μια παθητικότητα η οποία άρχισε να τους αποδίδεται από τις αρχές του μεσαίωνα σε χριστιανικές αλλά και μουσουλμανικές περιοχές. Πριν αλλά και μετά, το Ολοκαύτωμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, οι Εβραίοι έχουν παρουσιαστεί με περιφρονητικό τρόπο ως θύματα.¹

1.1 Εβραίοι και Αλβανικό μέτωπο

Εκτός από την περίοδο της αντίστασης, υπήρξαν και Εβραίοι οι οποίοι έδειξαν μαχητική διάθεση στο Αλβανικό μέτωπο. Από τους στρατιώτες που βρέθηκαν σε αυτή την πολεμική αναμέτρηση, 13.000 είχαν Εβραϊκή καταγωγή. Συγκεκριμένα από τους Θεσσαλονικείς που έπεσαν στο μέτωπο, το 25% ήταν Εβραίοι.² Κάποιοι από αυτούς μάλιστα συμμετείχαν εθελοντικά. Ο αξιωματικός Μορδοχαίος Φριζής, εβραϊκής καταγωγής, έχασε την ζωή του πολεμώντας στο πλευρό Ελλήνων και άλλων ομόθρησκών του απέναντι στον Ιταλικό στρατό. Η θυσία του αναγνωρίστηκε και ανακηρύχτηκε εθνικός ήρωας από το Ελληνικό κράτος.³

1.2 Εβραίοι, Αντάρτικο και ΕΑΜ

Η αντίσταση των Εβραίων στους εκτοπισμούς και στην ναζιστική κατοχή συνδέθηκε με αντιστασιακές ομάδες του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ.⁴ Δεν υπήρξε επίσημη συνεργασία του ΕΑΜ και του Εβραϊκού Συμβουλίου Θεσσαλονίκης. Μετά τη ίδρυση του ΕΑΜ όπως αναφέρει ο Ασέρ Μωυσής, ο Δ. Μαραγκός και ο Ηλίας Κεφαλίδης πρότειναν συνεργασία στον ραβίνο Κόρετς, όμως αρνήθηκε. Στα τέλη του 1941 όμως δεν είχε

¹ Ο Bowman αναφέρεται στην ρωμαιο-χριστιανική νομική παράδοση όπου οδήγησε σε απαλλαγή των Εβραίων από στρατιωτικές υποχρεώσεις. Σταδιακά δημιουργήθηκε μια εικόνα για τους Εβραίους ως ενός πληθυσμού μη μάχιμου. Η εικόνα των Εβραίων ως παθητικού πληθυσμού, υπήρχε και σε μουσουλμανικές χώρες κατά τον μεσαίωνα. Bowman, Steven 2012. *Η αντίσταση των Εβραίων στην Κατοχική Ελλάδα*. Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος σ. 15-18.

² Καβάλα, Μαρία 2015. *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάλλιπος. σ.13.

³ Bowman ό.π. σ.24.

⁴ Μπενβενίστε, Ρίκα 2014. *Αυτοί που επέζησαν*. Αθήνα: ΠΟΛΙΣ σ. 42,47.

γίνει ορατός ακόμα ο κίνδυνος για τους Εβραίους, και ο Κόρετς ίσως θεώρησε πως η υπακοή του πληθυσμού ήταν ο δρόμος για την σωτηρία του. Το πλαίσιο στο οποίο έδρασε ο Κόρετς θα αναλυθεί καλύτερα στο επόμενο κεφάλαιο.⁵ Η συμμετοχή των Εβραίων στην αντίσταση γινόταν μέσα από ατομική πρωτοβουλία και σε καθεστώς μυστικότητας. Σε αυτό το μέρος θα παρουσιαστούν οι εμπειρίες Εβραίων ανταρτών, αλλά και άλλες μορφές ανυπακοής που εκδηλώθηκαν ακόμα και μέσα στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Από την μελέτη του Bowman πληροφορούμαστε πως από τους 30.000 αντάρτες, 650 από αυτούς ήταν Εβραίοι. Αυτός ο αριθμός προσεγγίστηκε μέσω των καταγραφών που πραγματοποίησε ο Ιωσήφ Μάτσας, ο οποίος υπήρξε και ο ίδιος μέλος της αντίστασης. Ο Bowman βέβαια θεωρεί πως ο αριθμός πρέπει να ήταν λίγο μεγαλύτερος καθώς υπολογίζει και Εβραίους που δεν αναφέρονται ονομαστικά, και κάποιους όπου δεν είχαν Ελληνική καταγωγή αλλά υπήρξαν μέλη της αντίστασης.⁶ Έλληνες αντάρτες επιβεβαιώνουν την συμμετοχή Εβραίων στις μονάδες τους, ενώ ο Ισαάκ Μωσέ αναφέρει ότι ορισμένοι από αυτούς πέσανε μαχόμενοι δίπλα του.⁷

Ο Ισαάκ Μωσέ γεννήθηκε στην Θεσσαλονίκη 5 Μαΐου του 1919 στην συνοικία του Βαρόνου Χίρς. Σε νεαρή ηλικία συμμετείχε σε αντιφασιστική οργάνωση όπου παρείχε βοήθεια σε Μικρασιάτες πρόσφυγες, εξορισμένους και φυλακισμένους. Το 1940 βρέθηκε κοντά στα Αλβανικά σύνορα όπου και συμμετείχε στις συγκρούσεις εναντίον των Ιταλών. Επιστρέφοντας στην Θεσσαλονίκη το 1941, συνέχισε να βοηθά ανθρώπους που μαστίζονταν από τον λιμό και με επιρροή του φιλικού του περιβάλλοντος γράφτηκε στο κουμμουνιστικό κόμμα. Από τις τελευταίες του ενέργειες στην Θεσσαλονίκη ήταν η συμμετοχή στην δολοφονία ενός SS που κακομεταχειριζόταν τους Εβραίους της περιοχής.⁸

Μετά την υποχρεωτική καταγραφή τον Ιούλιο 1942, ο Μωσέ μαζί με άλλους Εβραίους βρέθηκε σε καταναγκαστικά έργα στην κοιλάδα των Τεμπών. Ο ίδιος αναφέρει πως δραπέτευσε μόνος του, με σκοπό να ενταχθεί στην αντίσταση. Καταφέρνει να προσχωρήσει στους αντάρτες της Νάουσας. Στις 30 Μαρτίου του 1930 συμμετείχε σε μια επιχείρηση στο χωριό Παπιά. Στόχος ήταν να απελευθερώσουν τις σιταποθήκες και να μοιράσουν το σιτάρι στους κατοίκους. Ακολούθησε συμπλοκή με Γερμανικές δυνάμεις όπου κατάφεραν να υπερισχύσουν. Τα όπλα που πήραν από τους Γερμανούς τα χρησιμοποίησαν για να επανδρώσουν τους ντόπιους πληθυσμούς.⁹ Στο χωριό Κερασιά λίγους μήνες αργότερα μαζί με άλλους αντάρτες κατάφερε να πλήξει μια Γερμανική ομάδα στρατιωτών που τους επιτέθηκε. Για την συμμετοχή του σε αυτή την ενέργεια αργότερα ανακηρύχτηκε εθνικός ήρωας. Στις αποστολές δολιοφθοράς διηγείται πως αφού σχεδίαζε την τακτική με έναν

⁵ Καβάλα ό.π., σ.78.

⁶ Bowman ό.π., σ.26.

⁷ Στο ίδιο σ.60.

⁸ Στο ίδιο σ.57,58.

⁹ Στο ίδιο σ.59.

απεσταλμένο του αρχηγείου του ΕΛΑΣ, συγκέντρωνε μερικούς άντρες σε συνεργασία με την Αντίσταση και εκτελούσε την αποστολή.¹⁰

Ο Δαυίδ ή Ντίκ Μπενβένιστε υπήρξε ένας από τους Εβραίους Θεσσαλονικείς ο οποίος υπηρέτησε την αντίσταση, συγκεκριμένα από τις 20 Φεβρουαρίου του 1943. Η επαφή του με τον ΕΛΑΣ έγινε μέσω κάποιου συνδέσμου.¹¹ Ο Ιακώβ Κουμέρης αφού πιάστηκε αιχμάλωτος στην μάχη της Κρήτης κατάφερε να αποδράσει. Τον Φλεβάρη του 1943 αρνείται να φορέσει το κίτρινο αστέρι στην Θεσσαλονίκη. Μαζί με τον Ιακώβ και τον Ντίκ θα αποδράσει και ο Σαλιτιέλ Γκατένιο. Μαζί με τα αδέρφια του, αφού έχουν αφήσει την μητέρα τους στα χέρια έμπιστων γειτόνων, βρίσκουν σύνδεσμο με την αντίσταση. Ο Μωυσής Μπουρλάς, μέλος της Κομμουνιστικής Νεολαίας, αρνείται να φορέσει και αυτός το αστέρι και έρχεται σε επαφή με την αντίσταση μαζί με την υπόλοιπη οικογένεια του.¹²

Η Ρίκα Μπενβένιστε παρουσιάζει και άλλες περιπτώσεις Εβραίων που προσχώρησαν στην αντίσταση μαζί με τους γονείς και τα αδέρφια τους. Αρνήθηκαν να φορέσουν το κίτρινο αστέρι ή να παρουσιαστούν στην πλατεία Ελευθερίας. Κάποιοι βρήκαν τους αντάρτες μόνοι τους, απέκτησαν ψεύτικες ταυτότητες. Κάποιοι ως φοιτητές κατάφεραν να έρθουν σε επαφή με το ΕΑΜ. Κάποιοι άκουσαν τις φήμες που έρχονταν από το εξωτερικό για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και αποφάσισαν να δραπετεύσουν. Παρατηρείται πως αυτοί οι νέοι ήρθαν σε επαφή με την αντίσταση είτε λίγο πριν τους εκτοπισμούς, ή λίγο μετά, αφού άρχισαν. Η αντίσταση πήρε χρόνο για να οργανωθεί, και όλοι τους έπρεπε να αναζητήσουν συνδέσμους για να επιστρατευθούν υπό καθεστώς μυστικότητας. Σε αυτές τις συνθήκες εγκυμονούσαν κίνδυνοι για τους ίδιους αλλά και για τις οικογένειες τους.¹³ Ο Μπενβένιστε όπως αναφέρθηκε και παραπάνω ζούσε μόνος και αποφάσισε για τον εαυτό του. Ο Σαλιτιέλ Γκατένιο όμως θα έπρεπε να αφήσει την μεγάλη σε ηλικία μητέρα του, σε έμπιστα χέρια. Ο κάθε ένας είχε διαφορετικές υποχρεώσεις και δεδομένα να υπολογίσει.

Οι Εβραίοι δε χρειαζόταν να κρύβουν την ταυτότητα τους στην αντίσταση. Ο Τσίτσο Κοέν δηλώνει πως όλοι γνώριζαν ότι ήταν Εβραίος.¹⁴ Ο Μωυσής Μπουρλάς αναφέρει πως η αντίσταση γινόταν με ενέδρες και δολιοφθορές στους δρόμους που ένωναν την Θεσσαλονίκη με τα Γιαννιτσά και τις γύρω περιοχές. Η αντάρτικη δράση ήταν αιφνιδιαστική. Στόχοι γινότουσαν είτε Γερμανικές φρουρές, είτε γραμμές ανεφοδιασμού. Οργανώνονταν σε δύσβατες περιοχές και προσπαθούσαν να χτυπήσουν τα μετόπισθεν των αντιπάλων τους. Η επιστράτευση ανταρτών άρχισε να παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις με την παράδοση της Ιταλών, καθώς πέρασε βαρύς οπλισμός στα χέρια της Αντίστασης. Το πρόβλημα των ανταρτών δεν ήταν μόνο ο

¹⁰ Στο ίδιο σ.62.

¹¹ Μπενβένιστε ό.π., σ. 29

¹² Στο ίδιο σ. 62-65.

¹³ Στο ίδιο σ.66-74.

¹⁴ Στο ίδιο σ.88,89.

Γερμανικός στρατός, αλλά και οι ταγματασφαλίτες οι οποίοι έρχονταν σε σύγκρουση με το ΕΑΜ.¹⁵

1.3 Η κακουχίες στο βουνό

Η αντάρτικη ζωή βέβαια δεν αποτελούνταν μόνο από μάχες και ενέδρες. Η Μπενβενίστε αναφέρει πως η ζωή στο βουνό υπήρξε δύσκολη. Μετακινούνταν συνεχώς από το ένα βουνό στο άλλο, σε εξαντλητικές πορείες. Κάποιες φορές τα όπλα δεν έφταναν να επανδρώσουν όλους τους αντιστασιακούς και αναγκάζονταν να υποχωρούν για να αποφύγουν τις συγκρούσεις με τους πιο καλά εξοπλισμένους Γερμανούς. «Κοιμόντουσαν σε στάβλους ή έξω στην ύπαιθρο ή σε σπίτια χωρικών. Δύο χειμώνες στο βουνό και μονάχα όταν οι Άγγλοι τους έριξαν ρούχα ζεστάθηκαν...».¹⁶ Η εξάντληση ενός, μπορούσε να αποβεί μοιραία για όλους. Ο Τζακ Σερρόρ, μάγειςρας στην αντίσταση, μετά από δάγκωμα λυσσασμένου σκύλου κόντεψε να χάσει την ζωή του όμως οι αντάρτες τον μετέφεραν σε νοσοκομείο. Ο Τσίτσο Κοέν αναφέρει τον Τζάκο Κοέν που γύρισε στις μάχες μια εβδομάδα αφού είχε τραυματιστεί για να δείξει στους υπόλοιπους αντάρτες πως οι Εβραίοι πολεμάνε. Ο Μωρίς Φλωρεντίν μετά από σοβαρό τραυματισμό στο πόδι θα ταλαιπωρηθεί για αρκετό καιρό. « Η περιπέτεια του τραυματισμένου του ποδιού, αλλά και η αρρώστια του Ντίκ Μπενβενίστε, κάνουν τον Μωρίς να αναλογίζεται πόσες κακουχίες υπέμειναν οι αντάρτες. Ο Ντίκ, λέει έπαθε διφθερίτιδα, χωρίς νοσοκομείο, χωρίς γιατρό ή φάρμακα...».¹⁷

Σχετικά με τις κακουχίες η Μπενβενίστε προσθέτει επίσης: «Ο πόλεμος έχει και μια «σωματική διάσταση» και ο τρόπος να μιλήσει κανείς για αυτόν περνά μέσα από τις ταλαιπωρίες στις οποίες υπόκειται το σώμα: συνεχείς εξαντλητικές πορείες, πυρετός, τραύματα, κρύο, πείνα».¹⁸ Όταν ο Ντίκ κατευθυνόταν προς το Βέρμιο ταλαιπωρείται από πυρετούς και πονοκεφάλους, ενώ ο ανηφορικός δρόμος κάνει πιο εξαντλητικό το ταξίδι του. Ο Ντίκ θα σωθεί από γιατρό στα Γρεβενά ξεπερνώντας την διφθερίτιδα που τον ταλαιπωρούσε. Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους θα νοσηλευτεί ξανά στην Φλώρινα λόγω πυρετού. Οι ψείρες και οι χιονίστρες έκαναν ακόμα πιο δύσκολη την ζωή στο βουνό.¹⁹

1.4 Οι Εβραίες στο αντάρτικο

Η αντίσταση κατά την διάρκεια της κατοχής δεν υπήρξε μόνο ανδρική υπόθεση. Κάποιες Εβραίες από της Θεσσαλονίκη συμμετείχαν είτε ως αντάρτισσες, είτε με ενέργειες ωφέλιμες προς τους υπόλοιπους αντάρτες. Η Νταίζη Καραάσσο γεννήθηκε το 1926. Ο πατέρας εκτελέστηκε το 1941 σε αντίποινα των δολιοφθορών που προκαλούσε η αντίσταση. Η Νταίζη μαζί με τον αδερφό της Μάρκο λειτούργησαν ως σύνδεσμοι για αυτούς που ήθελαν να στρατευτούν, μέχρι να φύγουν και οι ίδιοι από

¹⁵ Στο ίδιο σ.81-86.

¹⁶ Στο ίδιο σ.65,88.

¹⁷ Στο ίδιο σ.92.

¹⁸ Στο ίδιο σ.93.

¹⁹ Στο ίδιο σ.96.

την Θεσσαλονίκη. Την ακολούθησε η μητέρα της και η μικρότερη αδερφή της. Η Νταϊζη εντάχθηκε στην ΕΠΟΝ και δραστηριοποιούνταν στην περιοχή της Νιγρίτας. Δραστηριοποιήθηκε στην παρασκευή τροφίμων, στην βοήθεια προς οικογένειες ανταρτών και στην στρατολόγηση αντρών. Ορισμένες φορές φύλαξε σκοπιά και κουβαλούσε και πυρομαχικά.²⁰

Μία ακόμη ενδιαφέρουσα περίπτωση ήταν αυτή της Εβραίας Ματίλντα Μπουρλά. Με καταγωγή από την Θεσσαλονίκη, βρέθηκε να εργάζεται στο νοσοκομείο Ελπίς στην Αθήνα. Τους τελευταίους μήνες του 1943 αναγκάζεται να διαφύγει προς την Θήβα όπου θα συνεχίσει να προσφέρει τις υπηρεσίες της σε νοσοκομείο της αντίστασης. Ενώ οι Γερμανοί πλησίαζαν, οι νοσοκόμες κουβάλησαν η κάθε μια από έναν πληγωμένο αντάρτη για πολλές ώρες ανεβάζοντας τους ψηλότερα στο βουνό. Το αποτέλεσμα ήταν μετά από χρόνια να έχει προβλήματα στην μέση και ρευματισμούς. Τιμήθηκε από την Ελλάδα και από την Γαλλία για τις ενέργειες της.²¹ Υπήρξαν Εβραίες οι οποίες συμμετείχαν και στο πολεμικό μέρος της αντίστασης με μεγάλη γενναιότητα όπως η Σάρικα Γ. και η Ντόρα Μπουρλά.²²

1.5 Αντίσταση μέσα στο στρατόπεδο

Η ιστορία του Μαρσέλ Νατζαρή αποτυπώνει τον τρόπο που οι συγκυρίες μπορούν να διαμορφώσουν την δράση ενός ανθρώπου. Ήταν από τους Εβραίους που συμμετείχε στο Αλβανικό μέτωπο, και στο αντάρτικο. Μετά την σύλληψη του μεταφέρθηκε από τις φυλακές Αβέρωφ στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς. Πριν την μεταφορά του είχε σκεφτεί να αποδράσει αλλά όπως περιγράφει και ο ίδιος «Σκεφθήκαμε να το σκάσουμε αλλά εγώ δίσταζα πάντα, σκεπτόμενος ότι, μία και που ήρθαν τα πράγματα έτσι έπρεπε να πάω κοντά στους γονείς μου που πιθανώς θα με χρειάζονταν».²³ Μετά από ένα μήνα παραμονής στο στρατόπεδο του Άουσβιτς άκουσε φήμες για εκτελέσεις και καύση πτωμάτων τις οποίες ούτε αυτός ούτε οι άλλοι πιστέψανε. Η πείνα στο στρατόπεδο έκανε την διαβίωση ακόμα πιο δύσκολη, ειδικά όταν μύριζαν ψημένο κρέας, το οποίο θεωρούσαν ότι ήταν το φαγητό των μπλοκ-αλτέστερ. Δεν γνώριζαν την μακάβρια προέλευση της μυρωδιάς.²⁴

Μετά από φρικτά γεγονότα που έζησε μαζί με άλλους συγκρατούμενους του, άρχισαν να συζητούν για απόδραση και εκδίκηση. Αναφέρει πως είχαν συμφωνήσει και κάποιοι Ρώσοι συγκρατούμενοι. Ο Νατζαρή ήταν μέλος των Sonderkommando, και γνώριζαν πως σε κάθε κρεματοριο υπήρχαν τρεις Γερμανοί οπλισμένοι με ένα τουφέκι και ένα πιστόλι. Σε κάθε κρεματοριο τα sonderkommando θα αφόπλιζαν τους τρεις φύλακες και θα έπαιρναν τα όπλα τους. Ύστερα γνώριζαν πως κάθε μέρα στις 6 το απόγευμα περνούσε από το προαύλιο μια φάλαγγα 25 περίπου οπλισμένων

²⁰ Bowman ό.π., σ.68.

²¹ Στο ίδιο σ.69.

²² Στο ίδιο σ.70-75.

²³ Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη 1993. *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής. σ.53

²⁴ Στο ίδιο σ.50-57

στρατιωτών όπου θα τους αιφνιδίαζαν. Αφού θα έπαιρναν και τα δικά τους όπλα θα ελευθέρωναν τα υπόλοιπα λάνγκερ. Η ενέργεια προδόθηκε από κάποιον και ακυρώθηκε. Μετά από λίγο καιρό όταν κατάλαβαν ότι είχε έρθει η σειρά τους να μπουν στους θαλάμους, και μια ομάδα Ελλήνων έβαλε το σχέδιο σε δράση. Εξουδετέρωσαν τους τρεις φύλακες του κρεματόριου αλλά παρέμειναν μέσα στο κρεματόριο. Μετά από φωτιά που οι ίδιοι έβαλαν, αποφάσισαν να βγουν έξω όπου οι Γερμανοί φύλακες του στρατοπέδου τους εκτέλεσαν.²⁵

Στις διατυπώσεις περί παθητικότητας των Εβραίων, τέτοιου είδους παραδείγματα δείχνουν πως πρέπει να αναλύονται όλα τα δεδομένα της εποχής. Ο Νατσαρή είχε δείξει στοιχεία μαχητικότητας στο Αλβανικό μέτωπο. Όμως όταν ήρθε η ώρα του εκτοπισμού αποφάσισε να βρει την οικογένεια του στο στρατόπεδο και να μην δραπετεύσει. Η άγνοια γύρω από τα στρατόπεδα συγκέντρωσης και τον χαρακτήρα τους αποτελεί βασικό παράγοντα που επηρεάζει την δράση του. Όταν αντιλαμβάνεται αυτό που συμβαίνει αποφασίζει να αντιδράσει. Αυτό το βασικό ζήτημα της άγνοιας θα αναλυθεί στην επόμενη ενότητα αλλά και οι συγκυρίες που οδήγησαν Εβραίους Θεσσαλονικείς στα στρατόπεδα της Πολωνίας χωρίς να αντισταθούν.

²⁵ Στο ίδιο σ.65-67

Ενότητα 2

ΑΓΝΟΙΑ, ΕΠΙΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΑΠΟΦΑΣΕΙΣ

Σε αυτή την ενότητα εξετάζονται οι συνθήκες του εκτοπισμού των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, που δε τους επέτρεψαν να αντισταθούν στην μεταφορά τους στα στρατόπεδα της Πολωνίας. Η άγνοια των εκτοπισμένων σχετικά με αυτό που θα ακολουθούσε στα στρατόπεδα συγκέντρωσης λειτουργούσε ως ανασταλτικός παράγοντας για να υπάρξει κάποια μορφή αντίστασης. Ως πρόβατα επί σφαγή χαρακτηρίστηκαν αυτοί οι πληθυσμοί,¹ ενώ παρουσιάστηκαν ως απαθείς και με έλλειψη σθένους μπροστά στον κίνδυνο. Όμως, όταν ο κίνδυνος δεν είναι ορατός τέτοιου είδους συμπεράσματα, εκτός από γενικευτικά, καταλήγουν να είναι και άστοχα. Πείνα, οικογενειακοί δεσμοί, οι εξωπραγματικές και δύσκολα πιστευτές φήμες που ακουγόντουσαν για τα στρατόπεδα, καθιστούσαν εξαιρετικά περίπλοκο το πλαίσιο μέσα στο οποίο καλούνταν να λάβουν αποφάσεις.

2.1 Η άγνοια των Θεσσαλονικιών

Το σχέδιο εξολόθρευσης των Εβραίων πήρε το όνομα «τελική λύση» στην σύσκεψη του Wannsee, στις 20 Ιανουαρίου 1942. Η εξολόθρευση των Εβραίων θα παρέμενε μυστική, ακόμα και στα επίσημα έγγραφα της γερμανικής γραφειοκρατίας.² Η Μπενβενίστε αναφέρει για τον πατέρα της πως δεν γνώριζε πως οι συγγενείς του στο Παρίσι στις 5 Νοεμβρίου του 1942, επιβιβάζονταν σε αποστολές για το Άουσβιτς. Αυτές οι αποστολές Εβραίων εξοντώθηκαν εκεί σε θαλάμους αερίων.³ Αρχικά θα παρουσιαστεί η άγνοια των Εβραίων της Θεσσαλονίκης γύρω από το Ολοκαύτωμα και του γενικότερου κινδύνου που προκαλούσε για τους ίδιους η Γερμανική κατοχή στην Θεσσαλονίκη.

Το 1942, σε κάποιες Ευρωπαϊκές χώρες υπό Γερμανική κατοχή, οι Εβραίοι φαίνεται πως ήταν πιο υποψιασμένοι για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, κάτι το οποίο δεν μπορεί να ειπωθεί για τους Θεσσαλονικείς.⁴ Η Ροζίνα Ασσέρ-Πάρδο γεννήθηκε στην Θεσσαλονίκη και αναφέρεται στις ημέρες των εκτοπισμών. Η προφορική της μαρτυρία χρησιμοποιείται εδώ από το αρχείο Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα: «Όχι. Όχι οι Γερμανοί μας ξεγελούσαν, δηλαδή αυτό το αμάρτημα των Γερμανών δε

¹ Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη 1993. *Το Ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής. σ.28

² Σε ένα απόρρητο μήνυμα που υποκλήθηκε στο Λούμπλιν στις 11 Ιανουαρίου 1943, αναφέρονται οι αριθμοί των εκτοπισμένων και τα στρατόπεδα προορισμού τους, με κωδικοποιημένο τρόπο.1) Mazower, Mark 2009. *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ. Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. σ. 384. Αμπατζοπούλου ό.π., σ.11.

³ Μπενβενίστε, Ρίκα 2014. *Αυτοί που επέζησαν*. Αθήνα: ΠΟΛΙΣ σ. 31

⁴ Στο ίδιο σ. 31.

τους το συγχωρώ. Μας έλεγαν τα λεφτά σας θα τ' αλλάξετε με τα γερμανικά, με τα πολωνέζικα. Θα ζήσετε όλοι εν ειρήνη, όλοι θα δουλεύουν. Στο κομμουνιστικό καθεστώς. Έτσι ξεγέλασαν τους κομμουνιστές. Κομμουνιστές τότε στη Θεσσαλονίκη, υπήρχαν πολλοί ανάμεσα στους Εβραίους, γιατί ήταν πολύ φτωχοί. Και πίστευαν ότι θα πάνε στην Πολωνία και θα υπάρχει ισότητα».⁵ Η απόκρυψη της πραγματικότητας και η προβολή μιας νέας εργατικής ζωής, ίσως δημιούργησε ελπίδες στους Θεσσαλονικείς Εβραίους να προμηθευτούν τα αγαθά και τα αντικείμενα που θα χρειαζόνταν στον νέο τόπο. Προσωπικά αντικείμενα ανταλλάσσονταν συνήθως για φαγητό, αλλά και για ζεστά ρούχα που πίστευαν πως θα κρατούσαν και θα φορούσαν στην Πολωνία.⁶

2.2 Προετοιμασίες για την «νέα ζωή»

Ο Μοσέ Αελιών γεννήθηκε στις 26 Φεβρουαρίου 1925, στην Θεσσαλονίκη. Όταν άρχισαν οι εκτοπισμοί ήταν 17 ετών, και περιγράφει στην προφορική του μαρτυρία τις προετοιμασίες για αυτό τον νέο τόπο. «Άλλοι έπρεπε να αφήσουν τα σπίτια τους και όταν είπαν ότι θα μας παίρνουν στο, θα μας πάρουν όλους στην Πολωνία, μας είπαν: «Πρέπει να, να αλλάξετε χρήματα, δραχμές σε ζλότι για να έχετε όταν θα έρθετε στην Πολωνία». Και ο καθένας μας σκέφτηκε Πολωνία, είναι κρύο πρέπει να αγοράσεις, να έχουμε ρούχα που ταιριάζουν με τον καιρό». Σχετικά με την διαστρέβλωση της πραγματικότητας από τους Ναζί αναφέρει: «Οι Γερμανοί ήξεραν να ταιριάζουν τα πράγματα τους, έπειτα από δύο-τρία transport (μεταφορές), διαδόθηκε στη Θεσσαλονίκη μεταξύ των Εβραίων ότι ήρθαν γράμματα από την Πολωνία και κει λένε ότι έφτασαν όλοι καλά και εργάζονται, έχουν που να κατοικούν, έχουν και έχουν σπίτια και εργάζονται, άρχισαν να εργάζονται, όλα είναι καλά».⁷

Ο Ροζίνα Ασσέρ-Πάρδο αναφέρεται στις μέρες πριν τους εκτοπισμούς, και στην άγνοια των Εβραίων: «Παρακολουθήσαμε τους βιαστικούς γάμους που έκαναν τότε στο γκέτο οι σύννοικοι του σπιτιού αυτού, γιατί ήταν ένα σπίτι με πολλά δωμάτια, πάνω κάτω, και οι διάφοροι παντρεύονταν γρήγορα, στα γρήγορα γιατί νόμιζαν ότι στην Πολωνία που θα μας πηγαίνανε, εκεί θα πηγαίναμε οικογένειες οικογένειες μαζί. Αυτά ήτανε, μας είχανε, μας λέγαν ψέματα. Μας είπανε να πάρουμε ρούχα ζεστά, σακίδια, μπότες. Εξοπλιστήκαμε για να πάμε σ' ένα άλλο μέρος, που ήταν κρύο

⁵ Ασσέρ-Πάρδο, Ροζίνα, Συνέντευξη mog046, 26.9.2016, Αρχείο “ Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI:10.17169/mog.mog046, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 13.5.2021)

⁶ Bowman, Steven 2009. *The Agony of Greek Jews 1940-1945*. California: Stanford University Press. σ. 67.

⁷ Μωσέ Αελιών, Συνέντευξη mog085, 14.11.2017, Αρχείο “Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/mog.mog085, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 12.5.2021)

κι αφιλόξενο».⁸ Η Καβάλα αναφέρει πως η μυστικότητα από Γερμανικής πλευράς και οι φήμες για μαζικές εξοντώσεις που έφταναν στην Θεσσαλονίκη, δημιούργησαν ένα κλίμα σύγχυσης. Οι ελάχιστες περιγραφές για οργανωμένες εξοντώσεις Εβραίων σε θαλάμους αερίων, καύση των πτωμάτων σε κρεματόρια και παραγωγή σαπουνιού από τα υπολείμματα των ανθρωπίνων σωμάτων, φάνταζαν απίστευτες. Εβραϊκοί πληθυσμοί είχαν ξανά δεχθεί διώξεις και εκτοπισμούς στο παρελθόν, αλλά αυτό ήταν κάτι που δεν είχε προηγούμενο. Αυτό που φαινόταν λογικό εκείνη την στιγμή ως χειρότερο σενάριο ήταν πως θα βρεθούν σε καταναγκαστικά έργα στην Πολωνία.⁹

Σχετικά με την αλλαγή των χρημάτων σε ζλότι έγραψε σε γραπτή του μαρτυρία ο Χάϊντς-Σαλβατόρ Κούνιο. Στην παρακάτω περιγραφή αναφέρεται στην περίοδο που βρισκόταν στο γκέτο του Βαρόνου Χίρς στην Θεσσαλονίκη τον Μάρτιο του 1943 λίγο πριν τον εκτοπισμό στο Άουσβιτς. «Όσο για τα χρήματα που είχαμε μαζί μας, παραδόθηκαν και αυτά στην κοινότητα. Από εκεί θα παίρναμε μίαν επιταγή στο πολωνικό νόμισμα ζλότι. Ένα ζλότι αντιστοιχούσε τότε προς 30 δραχμές. Οι δραχμές άλλωστε, δεν θα είχαν αξία έξω από τα ελληνικά σύνορα. Κι όλη τούτη η κωμωδία των ζλότι, των επιταγών και της τράπεζας που θα τις εξαργύρωνε, παίχθηκε κατά τρόπο τόσο πειστικό που κανείς μας δεν υποπτεύθηκε τίποτε». Η προετοιμασία για την νέα ζωή στον νέο τόπο γινόταν με βάση αυτά που γνωρίζανε. Ο ίδιος αναφέρει «Τώρα που το σκέπτομαι ήρεμα, μπορεί να δικαιολογηθεί τούτη η παθητική στάση μας, επειδή αγνοούσαμε τα πάντα για τα τόσο μελετημένα εν ψυχρώ σατανικά σχέδια των Ναζί. Οι επόμενοι όμως; Είχαν δει κάτω από ποιες συνθήκες ξεκίνησε η πρώτη αποστολή. Αναρωτιέμαι σήμερα, πως αν δεν αναχωρούσα με την πρώτη αποστολή, ίσως να έβρισκα τρόπο να μην αναχωρούσα ποτέ».¹⁰

2.3 Πλατεία Ελευθερίας

Στις 11 Ιουλίου του 1942 οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης κλήθηκαν στην πλατεία Ελευθερίας να παραλάβουν τις κάρτες εργασίας τους. Έπρεπε να παρουσιαστούν οι Εβραίοι άντρες ηλικίας 18-45 ετών. Αρχικά δεν έγινε γνωστός ο λόγος της απογραφής, αλλά λίγο αργότερα διαδόθηκε πως οι Εβραίοι θα συμμετείχαν σε εργασίες για διάνοιξη δρόμων και κατασκευή αεροπορικών διαδρόμων.¹¹ Εκεί ακολούθησαν βιαιοπραγίες και κάποιοι διατάχθηκαν σε εξευτελιστικές ασκήσεις από την Γερμανική διοίκηση. Καθώς η ενότητα αυτή στοχεύει να αναδείξει την άγνοια των Εβραίων, εκείνη την μέρα οι Εβραίοι που βρέθηκαν στην πλατεία δεν γνώριζαν τον κίνδυνο που τους περίμενε. Η Καβάλα αναφέρει: «Όπως δείχνουν οι σωζόμενες φωτογραφίες οι περισσότεροι από τους άνδρες φορούσαν τα «καλά τους σαββατιάτικα ρούχα», είτε

⁸ Αστέρ-Πάρδο, Ροζίνα, Συνέντευξη mog046, 26.9.2016, Αρχείο "Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα", archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/mog.mog046, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 13.5.2021)

⁹ Καβάλα, Μαρία 2015. *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάλλιπος. σ.71.

¹⁰ Αμπατζοπούλου ό.π., σ.137.

¹¹ Mazower, Mark 2004. *Θεσσαλονίκη πόλη των φαντασμάτων, χριστιανοί, μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430-1950*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. σ.499.

στη φτωχική είτε στην πιο εκλεπτυσμένη τους εκδοχή». ¹² Αυτοί που βρίσκονταν εκεί αλλά δεν πρόλαβαν να καταγραφούν, καλέστηκαν ξανά στις 13 Ιουλίου. Χίλιοι από αυτούς δεν εμφανίστηκαν. ¹³

Ο Μωσέ Αελιών θυμάται για εκείνη την μέρα: «Αυτό ήταν και τον Ιούλιο 1942 έβγαλαν μια διάταξη που είπε ότι την 11 Ιουλίου 1942, όλοι οι Εβραίοι πρέπει να παρουσιαστούν στην πλατεία Ελευθερίας, που υπάρχει ως τώρα στην Θεσσαλονίκη, για εγγραφή. Και αυτοί που είπε όχι όλοι, από δεκαοχτώ, δεκαοχτώ χρονών ως 45 χρονών. Εγώ δεν ήμουνα εκεί. Και τότε είχα δεκαέξι, ήμουνα δεκαέξι χρονών και τώρα έπειτα από δυο, Ιούλιο στη Θεσσαλονίκη, στη Θεσσαλονίκη είχε πολλή ζέστη. Όπως εδώ στο Ισραήλ αυτό, έ; Και έπειτα από δύο-τρεις ώρες αρχίσαμε, εγώ δεν ήμουνα εκεί στην πλατεία, αρχίσαμε να ακούμε ότι οι Γερμανοί κακομεταχειρίζονται τους Εβραίους, τους δέρνουν, δε τους αφήνουν να πάνε να πιούμε, να πιούμε νερό, τους κάνουνε γυμναστικές ασκήσεις, τους στέλνουνε σκυλιά να, κι όλα αυτά. Και εγώ ίσως, κι ίσως και άλλοι είπαν: «Σήμερα άλλαξε εδώ». Άλλαξε. Τι άλλαξε; Δεν ήξερα, αλλά άλλαξε». ¹⁴

2.4 Εξωπραγματικές φήμες

Κάποιες φήμες για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης άρχισαν να καταφθάνουν στην Θεσσαλονίκη. Σε συνδυασμό με τις διαστρεβλώσεις της Γερμανικής διοίκησης, λίγοι Εβραίοι Θεσσαλονικείς τις πίστεψαν. Το ραδιόφωνο και διάφοροι αγγελιοφόροι περιέγραφαν τις εξοντώσεις Εβραίων που γινόντουσαν στα στρατόπεδα της Πολωνίας. Οι New York Times και ραδιοφωνικοί σταθμοί όπως και ο ραδιοφωνικός σταθμός BBC το 1942, αναφέρονταν στις εξοντώσεις που γινόντουσαν στα κρεματόρια. Αυτές οι ειδήσεις τότε φαίνονταν εξωπραγματικές, και κάποιες φορές δε μπορούσαν να επιβεβαιωθούν. ¹⁵ Βέβαια τα ραδιόφωνα είχαν επιταχθεί από τους Εβραίους, οπότε οι φήμες από το εξωτερικό θα μπορούσαν να διαδοθούν προφορικά ή γραπτά. «Ως Εβραίοι δεν είχαμε δικαίωμα να έχουμε ούτε πιάνο ούτε ραδιόφωνο, για αυτό περάσαμε το πιάνο μας στους Νεγρεπόντη». ¹⁶ Ο Χάϊντς-Σαλβατόρ Κούνιο αποτυπώνει την ανησυχία του για το μέλλον κατά την παραμονή του στο στρατόπεδο του Βαρόνου Χίρς. «Θλιβερές σκέψεις μας είχαν κυριέψει, τόσο που δεν τολμούσαν να τις αποκαλύψουμε. Που πάμε; Τι μας περιμένει; Η αγριότητα των Ναζί μας ήταν ακόμα άγνωστη. Ακούγαμε για κάποια αποστολή που ξεκινούσε για την Πολωνία.

¹² Καβάλα ό.π., σ.64.

¹³ Αυτοί που δεν εμφανίστηκαν την δεύτερη φορά, φαίνεται πως φοβήθηκαν πως τα βασανιστήρια θα επαναληφθούν. Στο ίδιο. σ.65.

¹⁴ Μωσέ Αελιών, Συνέντευξη mog085, 14.11.2017, Αρχείο “Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/ mog.mog085, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 12.5.2021)

¹⁵ Μπενβενίστε ό.π., σ. 59-60

¹⁶ Ασσέρ-Πάρδο, Ροζίνα, Συνέντευξη mog046, 26.9.2016, Αρχείο “ Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI:10.17169/ mog.mog046, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 13.5.2021)

Όμως, κάθε σχετική πληροφορία έφτανε σε εμάς σε ένα σύννεφο ασάφειας. Άλλοι μιλούσαν για το Λιούμπλιν, άλλοι για την Κρακοβία». ¹⁷

Ακόμα και μέσα στα στρατόπεδα κάποιοι Εβραίοι που μόλις είχαν φτάσει δε βρίσκανε αξιόπιστες τις πληροφορίες σχετικά με την δράση των στρατοπέδων. Ο Μαρσέλ Νατζαρή, ένας εκ των Εβραίων Θεσσαλονικιών που εκτοπίστηκαν στο Άουσβιτς αναφέρει πως στην αρχή δεν πίστευε τις φήμες που κυκλοφορούσαν μέσα στο στρατόπεδο. «Διάφορες διαδόσεις άρχισαν να κυκλοφορούν, ότι αυτοί που κατά την κάθοδόν μας εκ του τραίνου πήγαν αριστερά με τα αυτοκίνητα τους είχαν κάψει, αφού προηγουμένως τους σκοτώσανε. Βεβαίως δε τα πιστέψαμε και φανταζόμασταν ότι έτσι μας το έλεγαν οι Πολωνοί του Στρατοπέδου για να απογοητευτούμε, να αρρωστήσουμε και να μας πάρουν αυτοί το ψωμί». ¹⁸

2.5 Τα «λουτρά»

Για αρκετούς η πραγματικότητα έγινε ορατή μέσα στο στρατόπεδο, και για κάποιους μάλιστα λίγο πριν την είσοδο τους στους θαλάμους αερίων. Ο Αλβέρτος Μενασσέ περιγράφει: «Στην είσοδο του κρεματόριου, υπήρχαν διάφορες αφίσες που συνιστούσαν την καθαριότητα, ώστε να κάνουν τους αφικνούμενους να πιστέψουν πως θα πήγαιναν να κάμουν ένα συνηθισμένο ντους. Όμως, μόλις έκλειναν οι πόρτες του κρεματόριου, τότε άλλαζε όψη ο πίνακας: ουρλιάσματα, μαστιγώσεις και, κάποτε, πυροβολισμοί. Και μέσα σε τούτη τη γενική σύγχυση έπρεπε οι δυστυχημένοι αυτοί άνθρωποι να γδυθούν και να μπούνε στον θάλαμο αερίων». ¹⁹ Από τον Χάϊντς Κούνιο μαθαίνουμε για τον τρόπο που οι Γερμανοί πείθανε τους Εβραίους να μπούνε στους θαλάμους: «Ναι, θάλαμο. Ο θάλαμος αερίων ήταν ως εξής: Ήταν ένα δωμάτιο ή μια παράγκα. Μας τους ξεγελούσανε όλους ότι “ότι πάτε για μπάνιο. Βάλτε τα ρούχα σας όμορφα, όμορφα. Διπλώστε τα όμορφα, όμορφα για να τα ξαναβρείτε μετά, και αυτό από πάνω, θα κάνετε μπάνιο”. Μπαίνανε μέσα στον θάλαμο αερίων, πάνω από το ντους. Πάνω από τον θάλαμο, ας πούμε, είχε ένα άνοιγμα, κι ενώ νόμισες ότι θα έρθεις και θα κάνεις ντους, που δεν έτρεξε καθόλου νερό, άρχισε να πέφτει το αέριο». ²⁰

Ο Μάρκος Ναχόν αναφέρεται στα “λουτρά” του στρατοπέδου του Μπίρκεναου: «Εισερχόμεθα εις την αυλήν, ακολούθως περνούμε την θύραν του κτηρίου, άνωθεν της οποίας διαβάζω την λέξιν «Baden» (λουτρά). Μας οδηγούν, λοιπόν, εις το λουτρόν; Μας εισάγουν εις μίαν μεγάλη αίθουσαν εις το υπόγειον. Τίποτε το εξαιρετικόν. Εις το βάθος μια πόρτα και εις τους τείχους εκατοντάδες κρεμαστάρια αριθμημένα δια να κρεμούν τα ρούχα». Αυτό για να δοθεί η εντύπωση πως αφού πλυθούν θα ξανά πάρουν τα ρούχα τους. «Δίνουν εις τις γυναίκες να καταλάβουν ότι

¹⁷ Αμπατζοπούλου ό.π., σ.137.

¹⁸ Στο ίδιο. σ. 57.

¹⁹ Στο ίδιο. σ. 71.

²⁰ Χάϊντς Κούνιο, Συνέντευξη mog051, 12.11.2016, Αρχείο “Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/mog.mog051, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 15.5.2021)

πρέπει να κρεμάσουν τα ρούχα των στα κρεμαστάρια με προσοχή και προ παντός να κρατήσουν καλά τον αριθμό της κρεμάστρας δια να αποφύγουν την σύγχυσιν κατά την έξοδο από το λουτρόν». Ο Ναχόν θυμάται πως κάποιοι από αυτούς μη γνωρίζοντας τι συμβαίνει στα λουτρά, πίστευαν πως θα βγουν ζωντανοί. «Δε θα λησμονήσω ποτέ μίαν Γαλλίδα η οποία μου είπεν ικετευτικώς εκείνη την στιγμήν: «Κύριε, προσέξατε σας παρακαλώ τα πράγματα μου, διότι οι Μπός μας τα έχουν πάρει όλα και τώρα αυτά είναι τα μόνα που μου μένουν». Πόσο μακριά ήτο από του να υποπτευθεί εκείνο που την περίμενε από την άλλην πλευράν της πόρτας που ευρίσκετο εις το βάθος».²¹

2.6 «Πώς είναι δυνατόν»;

Προσεγγίζοντας το ζήτημα της άγνοια των Εβραίων σχετικά με το Ολοκαύτωμα, παρατηρείται πως κάποιοι από αυτούς που κρύφτηκαν ή διέφυγαν, δεν γνώριζαν τον κίνδυνο από τον οποίο γλίτωσαν. Ο Ισαάκ Ματαράσσο αναφέρει «Γνωρίζαμεν ότι οι Γερμανοί είχαν διαπράξει ένα έγκλημα αλλά αγνοούσαμε το μέγεθος του. Η επιστροφή μερικών που επέζησαν και αυτά που διηγούνται μας υποχρεώνουν να προσθέσομεν κάτι σαν επίλογο του δράματος». Με την επιστροφή του στην Θεσσαλονίκη αναρωτιόταν με τους υπόλοιπους που επέζησαν τι είχε συμβεί. «Και καθισμένοι τα ατελείωτα βράδια του χειμώνα, γύρω από τα χάλκινα μαγκάλια σαν εκείνα των προγόνων μας (δεν είχαμε πια ούτε σόμπες ούτε έπιπλα) χίλιες ερωτήσεις γεμάτες αγωνία περνούσαν από το μυαλό μας. Τι απέγιναν αυτές οι χιλιάδες θυμάτων κάθε ηλικίας που εξετοπίσθηκαν από τους Γερμανούς; Που τους οδήγησε το τραίνο; Για ποιο σκοπό εξετοπίσθηκαν; Άραγε θα ξαναδώ το γέρο πατέρα μου, που ήταν γνωστή και αγαπητή σε όλους φυσιογνωμία; Και εγώ τον άνδρα μου που συνέλαβαν τα SS στην Αθήνα; Και εγώ την γυναίκα μου που τα χωρίσθηκα στο στρατόπεδο του Βαρόνου Χίρς;». Σε αυτό το σημείο συγκεντρώνει όλες τις απορίες που ακουγόntonταν από τους υπόλοιπους Εβραίους που επέστρεψαν στην Θεσσαλονίκη.²²

Ο Χάιντς Κούνιο προσπαθεί να αποτυπώσει πόσο δύσκολο ήταν να κατανοηθεί αυτό που είχε συμβεί μετά τον πόλεμο. «Θρήνος. Ή φανερός ή κρυφός. Πως είναι δυνατόν, πάντα το ίδιο ερώτημα, Πως είναι δυνατόν να έχουν γίνει αυτά τα πράγματα. Πως είναι δυνατόν να τους σκότωσαν. Ποιος, ο πολιτισμένος λαός των Γερμανών. Ήταν πολιτισμένος. Κανείς δε πίστευε ότι οι Γερμανοί θα μπορούσαν να κάνουν αυτό το πράγμα. Ντρέπομαι που το λέω, αλλά και εγώ από γερμανόφωνη οικογένεια ήμουνα».²³ Ο Ισαάκ Ματαράσσο αναφέρει πως στις 15 Μαρτίου 1945 έφτασε στην Θεσσαλονίκη ο Λέων Μπατής, επιζώντας από το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσβιτς. Τον Δεκέμβριο του 1944 είχε καταφέρει να φύγει από το Άουσβιτς. Πολλοί προσπαθούσαν να μάθουν για τις οικογένειες τους και για τα στρατόπεδα. Πρώτη

²¹ Αμπατζοπούλου ό.π., σ.101.

²² Στο ίδιο. σ. 117.

²³ Χάιντς Κούνιο, Συνέντευξη mog051, 12.11.2016, Αρχείο "Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα", archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/mog.mog051, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 15.5.2021)

φορά άκουσε για ασφυξιογόνα αέρια και διαλογές μέσα στο στρατόπεδο: «Ακούμε για πρώτην φορά αυτούς τους όρους, αίθουσα ασφυξιογόνων αερίων, διαλογές. Μαρμαρώσαμε. Ούτε καν τολμούμε να ζητήσομεν λεπτομέρειες. Ο Μπατής μιλά ψυχρά χωρίς να νοιάζεται για την συγκίνηση μας. Το έχει διηγηθεί τόσο συχνά αυτό στον δρόμο του! Φαντάζεται ότι όλοι το ξέρανε. Τον παρακαλούμε να επεκταθεί λίγο σε αυτό το μακάβριο θέμα».²⁴

Πληροφορίες σχετικά με τις αφηγήσεις του Μπατή δίνονται και από την Ροζίνα Ασσέρ-Πάρδο: «Ο πρώτος που γύρισε ήταν ο Λέων Μπατής. Είναι πατέρας ενός από τους φίλους μας τώρα. Ο Λέων Μπατής έφτασε στη Θεσσαλονίκη, από ό,τι θυμάμαι ότι λέγανε, περπατώντας, από το Άουσιβιτς, στη Θεσσαλονίκη. Μαζεύτηκαν τότε οι Εβραίοι που είχαμε απομείνει, ήμασταν περίπου 70 και μαζεύτηκαν οι ενήλικες σε ένα καφενείο να ειδοούν τι θα πει ο Λέων Μπατής. Όταν βγήκαν από κει οι ενήλικες, μας είπαν: Είναι τρελός. Γιατί είναι τρελός; Του την έχει στρίψει λέει. Μιλάει για φούρνους, για αέρια. Είναι αδύνατον να συνέβηκαν. Όχι, δεν είχαμε ακούσει, ή μάλλον δεν μπορούσαμε να πιστέψουμε κάτι τέτοιο. Κι όμως κανένας τους δε γύρισε και χάθηκαν. Σχεδόν όλη η κοινότητα της Θεσσαλονίκης».²⁵

2.7 Οικογενειακοί δεσμοί

Η άγνοια του Ολοκαυτώματος, δεν ήταν ο μόνος παράγοντας που επηρέασε την στάση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης μπροστά στον εκτοπισμό στα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Πολωνίας. Οι ισχυρές οικογενειακές σχέσεις ήταν μια παράμετρος η οποία οδήγησε Εβραϊκές οικογένειες να παραμείνουν ενωμένες στον εκτοπισμό και να αντιμετωπίσουν μαζί το “νέο ξεκίνημα”. Ακόμα και αυτοί που υποπετεύθηκαν τον κίνδυνο, οι οικογενειακές τους υποχρεώσεις περιόριζαν τις επιλογές τους. Αυτές οι υποψίες όμως δε μπορούσαν να επιβεβαιωθούν. Ο Ισαάκ Ματαράσσο περιγράφει κάτω από ποιες συνθήκες αποφάσισε να επιβιβαστεί στο τρένο για το Άουσιβιτς. «Αποφασίσαμε να κάνομε αυτό το ταξίδι στην Κρακοβία πιστεύοντας ότι δε θα αποχωριζόμαστε από τους γέρους γονείς μας, από τα παιδιά μας κι εγώ από τη γυναίκα μου».²⁶ Η διήγηση του Μωυσή Μπουρλά περιγράφει το πόσο δύσκολο ήταν να αφήσουν τις οικογένειες τους ακόμα και αυτοί που είχαν πειστεί πως ο εκτοπισμός ήταν επικίνδυνος. Ο Μπουρλάς προσπαθούσε να εντάξει και άλλους Εβραίους στην αντίσταση. Σε μια τέτοια προσπάθεια αφού επισκέφθηκε πενήντα τρία σπίτια Εβραίων, μόνο δέκα τρεις Εβραίοι πείσθηκαν να τον ακολουθήσουν. «Ανάμεσα τους υπήρχαν και όσοι μόλις βγήκαν από την πόλη, έκαναν στροφή και γύρισαν πίσω, διότι η καρδιά τους δεν τους επέτρεπε να αφήσουν τους δικούς τους μόνους...».²⁷

²⁴ Αμπατζοπούλου ό.π., σ.120.

²⁵ Ασσέρ-Πάρδο, Ροζίνα, Συνέντευξη mog046, 26.9.2016, Αρχείο “ Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI:10.17169/mog.mog046, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 13.5.2021)

²⁶ Αμπατζοπούλου ό.π., σ.125

²⁷ Μπενβενίστε ό.π., σ.65.

Ο Σαμ Προφέτα γεννήθηκε το 1914 στην Θεσσαλονίκη όπου και εργαζόταν. Λίγο πριν τον εκτοπισμό του στο Άουσβιτς του είχε δοθεί η ευκαιρία να διαφύγει στην Αθήνα. «Στο μεταξύ, από τις 15 Μαρτίου 1943, είχαν αρχίσει να φεύγουν οι αποστολές των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην Πολωνία. Φυσικά δεν υποψιαζόμασταν τι μας περίμενε. Ο Σπυρόπουλος προσπάθησε να με πείσει να δραπετεύσω στην Αθήνα. Έλεγε πως είχε τον τρόπο να μου βγάλει πλαστή ταυτότητα. Και επέμενε πως όλα αυτά δε πρόκειται να βγουν σε καλό. Τον ευχαρίστησα και του απάντησα ότι θα το σκεφτώ». Το ίδιο βράδυ συλλαμβάνεται από τους Γερμανούς, καθώς δε φορούσε το κίτρινο άστρο. Μεταφέρεται στο στρατόπεδο του Παύλου Μελά από όπου δραπετεύει την ίδια νύχτα όταν του δόθηκε η ευκαιρία. Μαθαίνει όμως πως η μητέρα του και οι αδερφές του μεταφέρθηκαν στον συνοικισμό του Βαρόνου Χίρς. «Ο Σπυρόπουλος τότε με ρώτησε τι σκοπεύω να κάνω, και εγώ του απάντησα: «Σας ευχαριστώ πολύ για την πρόταση σας. Όσο θα ζω δεν θα σας ξεχάσω ποτέ. Πρέπει όμως να λάβετε υπόψη ότι εμείς οι Εβραίοι έχουμε δύο θρησκείες. Πρώτα την οικογένεια μας και μετά τον Θεό. Κι εγώ δεν μπορώ να αφήσω τη μάνα μου που σε όλη της τη ζωή αγωνίστηκε σκληρά για να μας μεγαλώσει». Έτσι παρουσιάστηκα μόνος μου στο στρατόπεδο του Βαρόνου Χίρς».²⁸

Η αντίσταση και η απείθεια μπροστά στον κατακτητή μπορεί να γεννά αισθήματα θαυμασμού στον μελλοντικό ακροατή. Όμως, για αυτούς που νιώσανε πως ο εκτοπισμός εγκυμονεί κινδύνους, και παρά τις προειδοποιήσεις συγγενών και φίλων, η επιλογή να παραμείνουν με την οικογένεια τους, ήταν πολύ δύσκολη. Χρειάστηκε να παραμείνουν ψύχραιμοι και δυνατοί για τους δικούς τους ανθρώπους. Η Καρολίνα Γαβριηλίδου με καταγωγή από την Λάρισα αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα. «Η Γαβριηλίδου ταξίδεψε μόνη της από την Αθήνα στην Λάρισα και από εκεί στην Θεσσαλονίκη όταν έμαθε για τη συγκέντρωση των Εβραίων της Θεσσαλονίκης στην πλατεία Ελευθερίας. Ενώ οι συγγενείς της την προειδοποιούσαν για τον κίνδυνο και προσπαθούσαν να την εμποδίσουν να πάει στην Θεσσαλονίκη και να την πείσουν να βγει στο βουνό, εκείνη προτίμησε να είναι κοντά τους και να τους βοηθήσει».²⁹ Κατά την παραμονή της σε στρατόπεδο συγκέντρωσης προσπαθούσε να κρατήσει μια στάση συλλογικότητας με τις συγκατοούμενες της. «Η Καρολίνα Γαβριηλίδου από την αρχή προτείνει στις υπόλοιπες κρατούμενες του μπλοκ μια στάση ζωής μέσα στο στρατόπεδο. «Να είμαστε ενωμένες, να είμαστε αγαπημένες για να δούμε πως θα επιζήσουμε». Η Γαβριηλίδου προβάλλει σε όλη την συνέντευξη την έλλειψη αλληλεγγύης και το φόβο που υπήρχε στο στρατόπεδο και θέτει την υποκειμενικότητα της στον αντίποδα τους».³⁰

²⁸ Αμπατζοπούλου ό.π., σ. 143.

²⁹ Βαν Μπασχούτεν Ρίκη, Βερβενιώτη Τασούλα, Μπάδα Κωνσταντίνα, Νάκου Ειρήνη, Πανταζής Παύλος, Χαντζαρούλα Ποθητή 2012, Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες. Βόλος: Ένωση Προφορικής Ιστορίας σ.30

³⁰ 31. Στο ίδιο. σ.29

2.8 Η Γερμανοκρατούμενη Θεσσαλονίκη

Σημαντικό θα ήταν να γίνει κατανοητή και η διαφορά της Θεσσαλονίκης με άλλες περιοχές της Ελλάδας. Η διοίκηση των Ναζί γνώριζε πως η Θεσσαλονίκη αποτελεί ένα τεράστιο Εβραϊκό κέντρο.³¹ Προσπαθούσαν να τοποθετούν στις Εβραϊκές κοινότητες ανθρώπους που να μπορούν να ελέγχουν. Αντικαθιστούσαν όσους δεν συνεργάζονταν ή τους εκτελούσαν. Η επικράτεια της Ελλάδας βρέθηκε υπό Ιταλική, Γερμανική και Βουλγαρική Κατοχή. Στις περιοχές που υπήρχε ιταλική διοίκηση ο εκτοπισμός άργησε κατά ένα χρόνο, μέχρι που οι περιοχές αυτές πέρασαν υπό Γερμανική διοίκηση.³² Όσο η Αθήνα βρισκόταν υπό Ιταλική κατοχή, οι Εβραίοι είχαν μεγαλύτερες δυνατότητες διαμαρτυρίας και διαπραγμάτευσης με την Ελληνική κυβέρνηση για καλύτερη μεταχείριση. Οι Ιταλοί βρίσκονταν σε ανταγωνισμό με τις Γερμανικές δυνάμεις οπότε οι συνθήκες ήταν λίγο πιο ευνοϊκές για τους Εβραίους στις Ιταλοκρατούμενες περιοχές.³³ Ο Μίμης Μπέζας αναφέρει πως προτίμησαν να φύγουν από την Θεσσαλονίκη και να καταφύγουν στην Αθήνα. Εκεί υπήρχαν η αδερφή του πατέρα του και ο σύζυγός της, Γιοχανάν Αλαλούφ και Εριέτα Αλαλούφ οι οποίοι όσο βρίσκονταν στην Αθήνα δεν διέτρεχαν κίνδυνο ακόμα. «Δε, δεν είχανε, στην Αθήνα δεν υπήρχε ανάγκη να κρυφτούνε. Ήτανε Ιταλοκρατούμενη και δεν υπήρχε πρόβλημα». Μετά την συνθηκολόγηση των Ιταλών η παραμονή τους στην Αθήνα δεν ήταν ασφαλής. «Ένα διάστημα, πριν γίνει η συνθηκολόγηση οι Γερμανοί κατεβήκανε και καταλάβανε όλη την Ελλάδα, σταμάτησε να είναι, να είναι μόνο Ιταλοκρατούμενη. Ήτανε Ιταλοκρατούμενη και Γερμανοκρατούμενη η Ελλάδα. Ήτανε και οι δύο ταυτοχρόνως. Κι ήρθαν οι Γερμανοί, στα Γιάννενα. Μόλις το είδε αυτό ο πατέρας μου φοβήθηκε, λέει: «Πρέπει να φύγουμε. Θα πάμε στην Αλβανία». Που ήτανε πλέον Ιταλοκρατούμενη μονάχα».³⁴

Η Ρίκα Μπενβενίστε προσπάθησε να κατανοήσει τις συνθήκες στις οποίες οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης προσχωρούν στην αντίσταση. Αυτό που παρατηρεί είναι πως: «Οι συνθήκες στις οποίες βρέθηκαν οι Εβραίοι διαφέρουν από πόλη σε πόλη, ανάλογα με το αν βρίσκονταν υπό γερμανική ή ιταλική Κατοχή, ανάλογα με τον χρόνο που τέθηκαν σε εφαρμογή τα αντι-εβραϊκά μέτρα, ανάλογα με την έναρξη των εκτοπίσεων προς τα στρατόπεδα, τη γεωγραφική θέση, την εξέλιξη του αντιστασιακού κινήματος στο οποίο εντάχθηκαν οι νεαροί Εβραίοι».³⁵

2.9 Εβραϊκά Συμβούλια

Ακόμη ένα ζήτημα το οποίο αναλύεται σε σχέση με την άγνοια γύρω από το Ολοκαύτωμα είναι η στάση της Εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης κατά την

³¹ Bowman 2009 ό.π., σ. 61.

³² Στο ίδιο. σ.3.

³³ Στο ίδιο σ. 54.

³⁴ Μίμης Μπέζας, Συνέντευξη mog083, 26.10.2017, Αρχείο "Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα", archive.occupation-memories.org, DOI:10.17169/mog.mog083, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 16.5.2021)

³⁵ Μπενβενίστε ό.π., σ.43.

διάρκεια των εκτοπισμών. Εκείνη την περίοδο αρχιραβίνος ήταν ο Τοβι Κόρετς, ο οποίος κατηγορήθηκε για την στάση που κράτησε απέναντι στην Γερμανική διοίκηση.³⁶ Η Hannah Arendt και ο Raul Hilberg διατύπωσαν την άποψη πως τα Εβραϊκά συμβούλια φέρουν ευθύνη για την οργάνωση των εκτοπίσεων. Για τον Hilberg από την στιγμή που οι ηγέτες αποδέχθηκαν τους διορισμούς τους από την γερμανική διοίκηση, γινόντουσαν και οι ίδιοι γρανάζι της ναζιστικής μηχανής.³⁷ Σχετικά με την δράση των συμβουλίων η Καβάλα αναφέρει: «Όπως άλλωστε έχει επισημανθεί στην βιβλιογραφία, το Εβραϊκό Συμβούλιο κάθε εβραϊκής κοινότητας στην Ευρώπη, παρότι ήταν αντιπροσωπευτικό όργανο απέναντι στους ναζί, ήταν συγχρόνως και μεσολαβητής της ναζιστικής βούλησης. Η θέληση, όμως τον Ναζί αποσκοπούσε στην εξόντωση ενώ των Εβραίων στην επιβίωση, με αποτέλεσμα τα συμβούλια και οι άνθρωποι που τα αποτελούσαν να φέρονται αντιφατικά και να οδηγούνται σε αδιέξοδο».³⁸

Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης το Εβραϊκό συμβούλιο προσπάθησε να διαπραγματευτεί με την Γερμανική διοίκηση, πιστεύοντας πως στην Πολωνία οι Εβραίοι θα βρουν μια νέα ζωή. Από τον Φεβρουάριο του 1943 αρχίζουν τα μέτρα κατά των Εβραίων. Αυτά τα μέτρα περιλάμβαναν διακρίσεις, δημεύσεις περιουσιών και περιορισμούς. Μέσα σε ένα κλίμα αβεβαιότητας για το μέλλον, ήταν δύσκολο να ληφθούν αποφάσεις. Ο φόβος και η ελπίδα υπήρξαν δυο συναισθήματα που εναλλάσσονταν ανάλογα με τις αποφάσεις και τα μέτρα των Γερμανών. Κατά περιόδους, η σχετική ηρεμία που επικρατούσε από την Γερμανική πλευρά δημιουργούσαν ελπίδες για διαπραγμάτευση.³⁹ Για την στάση του Κόρετς συγκεκριμένα, η Καβάλα προσπαθεί να αποτυπώσει το προφίλ και τις προσδοκίες του. Ο Κόρετς υπήρξε Γερμανόφωνος Ασκεναζί Εβραίος που είχε ζήσει στην Γερμανία κατά την διάρκεια των σπουδών του. Οι εμπειρίες που είχε από εκείνο το διάστημα φαίνεται πως δεν τον προϋδέαζαν για αυτό που θα ακολουθούσε, και μάλιστα θεωρούσε πως η υπακοή στα μέτρα μπορούσε να σώσει την κοινότητα. Ενώ, τον Μάρτιο του 1943 προσπαθούσε να διαπραγματευτεί με τους Βισλιτσένι και Άιχμαν, τον Απρίλιο του ίδιου χρόνου απευθυνόταν στον πρωθυπουργό Ράλλη, ικετεύοντας τον να μεσολαβήσει ώστε να σταματήσει ο διωγμός.⁴⁰

Τα Εβραϊκά Συμβούλια συνήθως δε κατάφερναν να σώσουν τους πληθυσμούς τους από τον εκτοπισμό. Όμως αυτό ήταν κάτι πολύ δύσκολο να συμβεί, ειδικά σε συνδυασμό με την άγνοια γύρω από το Ολοκαύτωμα. Τα αποτελέσματα των ενεργειών τους γινόντουσαν ορατά όταν ήταν πλέον αργά, και τότε συνειδητοποιούσαν πως ό,τι και να έκαναν, δε θα μπορούσαν να σώσουν τους ανθρώπους της κοινότητας τους.⁴¹ Καθώς οι Εβραίοι οδηγούνταν σε καταναγκαστικά

³⁶ Καβάλα ό.π., σ.70.

³⁷ Μπενβενίστε ό.π., σ.33.

³⁸ Καβάλα ό.π., σ. 71.

³⁹ Μπενβενίστε ό.π., σ.30.

⁴⁰ Καβάλα ό.π., σ.71.

⁴¹ Μπενβενίστε ό.π., σ.36.

έργα μετά την πλατεία Ελευθερίας, οι οικογένειες τους στράφηκαν στο Εβραϊκό συμβούλιο για να σώσουν τους ανθρώπους τους. Για αυτό το γεγονός μαθαίνουμε και από τον Μωσέ Αελιών: «Έπειτα από κάμποσες μέρες απ' αυτούς που εγγράφηκαν εκεί, τους πήρανε σε δουλειές σε όλα τα μέρη Ελλάδας, αναγκαστικές δουλειές σε διάφορα μέρη της Ελλάδος και αυτό ήταν πολύ δύσκολο για τις οικογένειες που πήραν τα, να πούμε the head of family. Αρχηγός της οικογένειας. Τον αρχηγό της οικογένειας ή τα παιδιά. Ή παιδιά και τότε αυτοί ήταν σε πολύ δύσκολη οικονομική κατάσταση. Και έπειτα ακούσαμε ότι αυτοί που εργάζονται είναι πάρα πολύ δύσκολες δουλειές και δεν τους δίνουν φαγητό, φαγητό, όπως πρέπει και κατοικούν σε σκηνές, όχι σε σπίτια. Και ήτανε επίσης, ακούσαμε, δεν ξέρω είναι, ότι είναι άρρωστοι και πέθαναν δύο, κάμποσοι απ' αυτούς. Και τότε οι οικογένειες αυτές απευθυνθήκαν στην κοινότητα, στους αρχηγούς και είπαν: «Να κάνετε κάτι, κάτι για να γυρίσουν τα παιδιά μας να, να γυρίσουν στα σπίτια». Διότι η κατάσταση ήταν πολύ δύσκολη».⁴²

Μετά την συγκέντρωση στην πλατεία Ελευθερίας και την υποβολή σε καταναγκαστικά έργα, το νέο Κοινοτικό συμβούλιο αρχίζει να διαπραγματεύεται με τους Γερμανούς για την εξαγορά των καταναγκαστικών έργων.⁴³ Τον Οκτώβριο του 1942, μετά από ένα χρόνο διαπραγματεύσεων, η Κεντρική Επιτροπή Συντονισμού Έργων Κοινωνικής Πρόνοιας της εβραϊκής Κοινότητας, καταφέρνει να επιτύχει την εξαγορά και να σώσει χιλιάδες Εβραίους.⁴⁴ Συμφωνήθηκε να καταβληθούν δύο δισεκατομμύρια δραχμές μέχρι την 15^η Δεκεμβρίου του 1942. Στην αρχή το ποσό που ζητήθηκε από τον Μαξ Μέρτεν ήταν 3-5 δισεκατομμύρια δραχμές. Τελικά συμφωνήθηκε να δοθεί το Εβραϊκό νεκροταφείο μαζί με 2 δισεκατομμύρια δραχμές.⁴⁵ Στις 15 Οκτωβρίου ο Μέρτεν σε συνάντηση με την ηγεσία της Εβραϊκής κοινότητας, ανακοίνωσε την τελική απόφαση. Την επόμενη μέρα η πιεσμένη Εβραϊκή πλευρά αποδέχθηκε τους όρους.⁴⁶

Εκείνη την περίοδο οι Γερμανοί είχαν επαναφέρει ως πρόεδρο της κοινότητας τον Κόρετς, ο οποίος διαπραγματεύεται για την εξαγορά της καταναγκαστικής εργασίας. Η γερμανική διοίκηση υπόσχεται πως δε θα ληφθούν άλλα μέτρα κατά των Εβραίων και οι Εβραίοι νιώθουν να παίρνουν μια ανάσα. Η Κεντρική Επιτροπή με τον Κόρετς οργάνωσαν ένα φορολογικό σύστημα για τους Εβραίους της πόλης αλλά και της Αθήνας ώστε να συγκεντρωθούν τα λύτρα.⁴⁷ Ο Μωσέ Αελιών περιγράφει: «Η κοινότητα, ίσως ο αρχιραβίνος που ήταν εκεί και άλλοι, άρχισαν, άρχισαν να μιλάνε.

⁴² Μωσέ Αελιών, Συνέντευξη mog085, 14.11.2017, Αρχείο "Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα", archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/mog.mog085, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 12.5.2021)

⁴³ Μπενβενίστε ό.π., σ.29.

⁴⁴ Στο ίδιο. σ.61.

⁴⁵ Bowman 2009 ό.π., σ.52.

⁴⁶ Saltiel, Leon. Dehumanizing the Dead. The destruction of Thessaloniki's Jewish Cemetery in the Light of New Sources σ.7, 8.

⁴⁷ Μπενβενίστε ό.π., σ.74.

Να κάνουν διαπραγμάτευση με τους Γερμανούς, γιατί τότε οι Γερμανοί ζήτησαν ένα ποσόν, μεγάλο πόσον, χρήματα, δραχμών. Και η κοινότητα απευθύνθηκε σε όλους τους Εβραίους, ο καθέ ένας, ο καθένας έδωσε ότι μπορούσε».⁴⁸

Σκοπός αυτής της ενότητας υπήρξε η κατανόηση των συνθηκών που οδήγησε τους Εβραίους στην αποδοχή του εκτοπισμού τους. Η άγνοια αυτού του πληθυσμού υπήρξε καθοριστικός παράγοντας στις αποφάσεις του. Είναι το κεντρικό σημείο της ενότητας, γύρω από το οποίο αναλύονται όλα τα άλλα δεδομένα. Η παραπλάνηση και οι διαστρεβλώσεις της Γερμανικής διοίκησης, δημιουργούσαν μια κατάσταση ακόμη πιο αβέβαιη. Όμως, ακόμα και για αυτούς που υποπτεύθηκαν τους σκοπούς της Ναζιστικής διοίκησης, η επιλογή να δραπετεύσουν από την Θεσσαλονίκη και να αφήσουν πίσω την οικογένεια τους ήταν πολύ δύσκολη. Οι διατυπώσεις πως οι Εβραίοι λειτούργησαν ως πρόβατα επί σφαγή, ενοχοποιούν για ακόμη μια φορά τα θύματα. Για αυτό σε αυτή την ενότητα επιχειρήθηκε να δούμε μέσα από τα «μάτια» των Εβραίων της Θεσσαλονίκης. Να γίνει ορατό αυτό που βλέπανε αυτοί, εκείνη την στιγμή.

⁴⁸ Μωσέ Αελιών, Συνέντευξη mog085, 14.11.2017, Αρχείο “Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/ mog.mog085, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 12.5.2021)

Ενότητα 3

ΑΝΤΙΣΗΜΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΟΙΚΗΣΗ

Μέχρι αυτό το σημείο αναλύθηκαν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες έγιναν οι εκτοπισμοί των Εβραίων. Κάποιοι από αυτούς αποφάσισαν να διαφύγουν ή να αντισταθούν, ενώ κάποιοι άλλοι επιβιβάστηκαν στα τρένα για τα στρατόπεδα της Πολωνίας. Κατά την διάρκεια των εκτοπισμών η γερμανική διοίκηση συνεργάστηκε με μέλη της Ελληνικής διοίκησης, και κάποιες εφημερίδες προωθούσαν την αντισημιτική ιδεολογία των Ναζί. Σε αυτή την ενότητα θα παρουσιαστεί ο τρόπος που η ελληνική διοίκηση της Θεσσαλονίκης συνέδραμε στον εκτοπισμό των Εβραίων και στα μέτρα που έπαιρναν οι Ναζί. Κατά τον μεσοπόλεμο οι αφίξεις Ελληνικών προσφυγικών πληθυσμών στην Θεσσαλονίκη δημιούργησε αντιθέσεις ανάμεσα σε αυτούς και στους Εβραίους.

3.1 Πριν από την Κατοχή: Έλληνες και Εβραίοι

Αρχικά, θα αναλυθούν οι σχέσεις μεταξύ Εβραίων και Ελλήνων μετά το 1922. Εκείνη την περίοδο, η άφιξη 100.000 Ελλήνων προσφύγων, μετέβαλε την κοινωνική και οικονομική κατάσταση της Θεσσαλονίκης. Οι πρόσφυγες ασχολήθηκαν με το εμπόριο και το μικροεμπόριο. Διάφορα επαγγέλματα που σχετίζονται με εμπορικές δραστηριότητες πολλαπλασιάστηκαν. Με τον ερχομό των Μικρασιατών, η αλιεία που αποτελούσε κατεξοχήν χώρο εβραϊκής δραστηριότητας, άρχισε σιγά σιγά να “μοιράζεται” ανάμεσα σε αυτές τις δύο ομάδες. Επίσης, αναπτύχθηκε και η βιοτεχνία, και οι οικονομικοί ανταγωνισμοί ενισχύθηκαν. Βέβαια οι πρόσφυγες δεν αποτελούσαν νέο ανταγωνιστή μόνο για τους Εβραίους, αλλά και για τους υπόλοιπους ντόπιους πληθυσμούς. Ένα θέμα που δημιούργησε εντάσεις ήταν η Κυριακάτικη αργία. Νόμος του 1920 επέτρεπε στους Εβραίους να κλείνουν τα μαγαζιά τους Σάββατο αντί για Κυριακή. Μετά την Μικρασιατική καταστροφή το θέμα ξανά ήρθε στο προσκήνιο. Αυτό αποτελούσε πρόβλημα για τους Εβραίους καθώς ημέρα αργίας για αυτούς ήταν το Σάββατο. Με την θέσπιση υποχρεωτικής αργίας τις Κυριακές πολλοί Εβραίοι μαγαζάτορες θα έκλειναν τα μαγαζιά τους δυο φορές την εβδομάδα. Η άλλη λύση θα ήταν να ανοίξουν τα μαγαζιά τους Σάββατο, κάτι το οποίο για θρησκευτικούς λόγους δε το επιθυμούσαν. Στο πλευρό των Εβραίων τάχθηκαν ντόπιοι επιχειρηματίες που ήθελαν να κρατήσουν και αυτοί τα μαγαζιά τους ανοιχτά τις Κυριακές.¹

¹ Η Κυριακάτικη αργία υπήρξε αίτημα του προσφυγικού πληθυσμού, κάτι το οποίο άρχισε να δημιουργεί τριβές μεταξύ αυτών και των Εβραίων. 1) *Καβάλα, Μαρία 2015. Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάλλιπος σ. 29,30,31

Τον Ιούνιο του 1931 κυκλοφόρησε μια φήμη που δημιουργούσε αρκετά προβλήματα στους Εβραίους. Ακούστηκε πως μέλος του εβραϊκού αθλητικού σωματείου Μακάμπι, έλαβε μέρος σε συνέδριο στην Σόφια, το οποίο αμφισβητούσε την ελληνικότητα της Μακεδονίας. Η εφημερίδα Μακεδονία δημοσίευσε την ψευδή φήμη, και η Εβραϊκή κοινότητα κατηγορήθηκε για έλλειψη πατριωτισμού και προδοσία. Οι αντιβενιζελικές, αλλά και οι βενιζελικές εφημερίδες, συνήθως ασκούσαν κριτική στις ακραίες θέσεις της εφημερίδας Μακεδονία. Η κατάσταση αυτή την φορά όμως είχε γίνει αρκετά έκρυθμη. Διάφοροι εθνικιστικοί κύκλοι είχαν αρχίσει να συνδέουν τον μπολσεβικισμό με τον σιωνισμό, και η εχθρότητα απέναντι στους Εβραίους άρχισε να αυξάνεται. Από την πλευρά της η Ισραηλιτική Κοινότητα διαβεβαίωνε πως η είδηση ήταν ψευδής. Ακολούθησε επίθεση στα γραφεία της κοινότητας από μια εθνικιστική ομάδα, την Παμφοιτητική Εθνική Ένωση. Οι Έφεδροι Αξιωματικοί Θεσσαλονίκης ζήτησαν παραπομπή της Μακάμπι για προδοσία, ενώ η Εβραϊκή κοινότητα απαίτησε διάλυση των εθνικιστικών οργανώσεων. Οι Έφεδροι που συνελήφθησαν για τα επεισόδια αφέθηκαν ελεύθεροι. Πάντως η κυβέρνηση Βενιζέλου, παρά το γεμάτο εντάσεις παρελθόν με την Εβραϊκή κοινότητα, καταδίκασε τα επεισόδια.²

Στις 29 Ιουνίου 1931, δύο χιλιάδες άτομα κατευθύνονται προς τον συνοικισμό του Κάμπελ. Συνέβησαν, επίσης, συμπλοκές στους συνοικισμούς Χαριλάου, και Ρεζί Βαρδάρ. Στον συνοικισμό Κάμπελ όμως ο όχλος κατάφερε να βάλει φωτιά σε σπίτια και επιχειρήσεις. Σε αυτή την περιοχή ζούσαν 220 εβραϊκές οικογένειες οι οποίες αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις περιουσίες τους λόγω της επίθεσης. Η πλειοψηφία των ατόμων που επιτέθηκαν στον συνοικισμό του Κάμπελ προέρχονταν από τις προσφυγικές συνοικίες της Τούμπας και της Καλαμαριάς. Από τον φόβο αυτού του πογκρόμ, οι κάτοικοι του συνοικισμού 151, άφησαν τα σπίτια τους. Η ελληνική διοίκηση προσπάθησε να καθησυχάσει αυτούς τους πληθυσμούς, και τους παρότρυνε να γυρίσουν στα σπίτια τους. Ο Βενιζέλος δήλωσε πως τα θύματα έχουν την συμπαράσταση του.³

Συνελήφθησαν μέλη της οργάνωσης Αντικομμουνιστική Κίνηση Καλαμαριάς, ο Νίκος Φαρδής ο οποίος ήταν εκδότης της εφημερίδας Μακεδονία, ο γραμματέας και ο διευθυντής Τύπου, της οργάνωσης Ε.Ε.Ε. (Εθνική, Ένωσις, Ελλάς). Η Ε.Ε.Ε ήταν μια παραστρατιωτική οργάνωση που ιδρύθηκε το 1927, αποτελούμενη κυρίως από Έλληνες πρόσφυγες, οι οποίοι ήταν επανδρωμένοι με γκλομπ, στολές και κράνη. Παρουσίαζε ως στόχο της, την εύρεση εργασίας και την βελτίωση του βιοτικού

Mazower, Mark 2004. *Θεσσαλονίκη πόλη των φαντασμάτων. Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430-1950*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. σ.480.

² Καβάλα ό.π., σ. 37.

Το 1920 το κόμμα των φιλελεύθερων, έβαλε τους Εβραίους να ψηφίσουν σε ξεχωριστό εκλογικό σύλλογο. Το 1932 οι Εβραίοι καταψήφισαν το κόμμα των Φιλελεύθερων, και οι ψηφοφόροι του κόμματος άρχισαν να βλέπουν τους Εβραίους ως εχθρούς για τον Ελληνισμό. Mazower 2004 ό.π., σ. 480,481,482,484.

³ Καβάλα ό.π., σ.38.

επίπεδου των κατώτερων κοινωνικών στρωμάτων. Στο καταστατικό της το 1929 ως στόχους της παρουσίαζε και την προστασία της θρησκείας, της εδαφικής ακεραιότητας του κράτους και την αποκατάσταση του ηθικού του στρατού μετά την καταστροφή στην Μικρά Ασία. Για τα στελέχη της εμπόδια σε αυτούς τους στόχους ήταν οι Εβραίοι και οι κομμουνιστές, και ως λύση προέβλεπαν την αποκοπή αυτών των ομάδων από το κοινωνικό σύνολο. Ιδρυτής της υπήρξε ο Γιώργος Κοσμίδης, ο οποίος είχε αντισημιτικά αισθήματα. Ήταν ο γραμματέας της οργάνωσης που συνελήφθη για τα επεισόδια στο Κάμπελ.⁴

Οι κατηγορούμενοι αφέθηκαν ελεύθεροι το 1932, ενώ η λειτουργία της Ε.Ε.Ε. δεν απαγορεύθηκε. Οπαδοί και μέλη του διοικητικού συμβουλίου της οργάνωσης προετοίμασαν θερμή υποδοχή για Φαρδή, Χαριτόπουλο και Κοσμίδη. Μετά τα επεισόδια του Κάμπελ, η δημοτικότητα της οργάνωσης ανέβηκε. Ενώ πριν αριθμούσε 12 παραρτήματα και 3.000 μέλη στην Θεσσαλονίκη, μετά το πογκρόμ τα παραρτήματα αυξήθηκαν σε 27 και τα μέλη της σε 7.000. Οι αντιθέσεις μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων αυξήθηκαν. Ενδιαφέρον είχε η στάση της πολιτείας απέναντι στην οργάνωση. Οι τοπικές αρχές ήταν φιλικά διακείμενες, κάνοντας και επίσημες παρουσίες στα γραφεία της οργάνωσης. Η κυβέρνηση Βενιζέλου στήριζε γενικώς οποιαδήποτε κίνηση αποσκοπούσε στην εθνική ομογενοποίηση. Η οργάνωση έπαιρνε μέρος σε επίσημες παρελάσεις. Ο δήμος μαζί με μεγάλες τράπεζες φρόντιζαν να επιχορηγούν την δράση της.⁵ Μετά τα επεισόδια, ενώ η κυβέρνηση έδωσε εντολή να φρουρούνται οι δρόμοι, και υποσχέθηκε αποζημίωση για τους πληγέντες, οι διατυπώσεις που ακούγονταν στην Βουλή δημιουργούσαν ένα κλίμα ανασφάλειας. «Βουλευτές με ισχυρά ερείσματα στους πρόσφυγες διαμαρτυρήθηκαν ότι «άντρες γεμάτοι πατριωτισμό και εθνικισμοί δεν μπορεί να χαρακτηρίζονται συμμορίες κακοποιών». Ο Στυλιανός Γονατάς, γενικός διοικητής Μακεδονίας, δήλωσε ότι δε μπορούσε να καταλάβει τι το επιλήψιμο είχε μια ομάδα που είχε ιδρυθεί «για να εξάρει το εθνικό φρόνημα» και να υπερασπιστεί την «καθεστηκυία κοινωνική τάξη».⁶

Η μετανάστευση Εβραίων για αναζήτηση καλύτερων συνθηκών, άλλαξαν το οικονομικό τοπίο της Θεσσαλονίκης κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου. Στοιχεία για τις μεταβολές στην οικονομική κατάσταση της πόλης δίνονται από την Καβάλα: «Σταδιακά την πρωτοκαθεδρία των Εβραίων στο χώρο του εμπορίου –το 1920, το 58% των καταστημάτων άνηκε στους Εβραίους, από τους οποίους το μεγαλύτερο ποσοστό ήταν υφασματέμποροι, το 36% στους Έλληνες και ένα 3% στους μουσουλμάνους –την διαδέχθηκαν οι πρόσφυγες. Το 1940 πια, σε ένα σύνολο 4.432 εμπορικών επιχειρήσεων, οι 1.176 ανήκαν στους Εβραίους, ενώ οι υπόλοιπες κυρίως

⁴ Στο ίδιο σ.36.

Mazower 2004 ό.π. σ. 487

⁵ Καβάλα ό.π., σ. 36,39.

Mazower 2004 ό.π., σ. 486,487.

⁶ Mazower 2004 ό.π., σ. 486.

στους Έλληνες. Οι όροι είχαν αντιστραφεί, ωστόσο οι Εβραίοι εξακολουθούσαν να έχουν μια πολύ σημαντική θέση στην οικονομία της πόλης».⁷

Λίγο πριν την γερμανική κατοχή, υπήρχαν Εβραίοι που νιώθανε αφομοιωμένοι στην Ελληνική κοινωνία, ή τουλάχιστον αναγνώριζαν πως μπορούσαν να ζήσουν ειρηνικά μαζί με τους συμπολίτες τους. Ο Χάιντς Κούνιο αναφέρει για την ζωή στην Θεσσαλονίκη πριν αρχίσουν οι εκτοπισμοί: «Πολύ ωραία, πάρα πολύ ωραία. Διακρίσεις δεν υπήρχαν μεγάλες μεταξύ Εβραίων και Χριστιανών. Η Θεσσαλονίκη ήταν μία πολύ ωραία πόλις. Για όσους είχανε δε χρήματα, ας το πούμε, από την δουλειά τους κλπ., περνούσαν πολύ καλά, πάρα πολύ καλά».⁸ Ο Ντάριο Σαλιτέλ περιγράφει την ζωή του προπολεμικά και τις σχέσεις με τους συμμαθητές του: «Πολύ καλή, ναι δε, εγώ δεν αισθάνθηκα αντισημιτισμό, έχω ακόμα αδερφικούς φίλους που είναι Χριστιανοί και λείπουνε, έγιναν καθηγητές Πανεπιστημίου». Ενώ για τον καλύτερο του φίλο αναφέρει: «Ένας Αντώνης Παπαδόπουλος που τώρα είναι δικηγόρος. Μείναμε, παιδικός φίλος, δηλαδή πήγαινα στο σπίτι του εγώ και κοιμόμουνα εκεί το βράδυ».⁹ Αυτή είναι η μια όψη του νομίσματος, όπου δείχνει πως οι Εβραίοι νιώθανε οικεία στην πόλη της Θεσσαλονίκης. Κατά την διάρκεια του καθεστώτος Μεταξά, οι συνθήκες για τους Εβραίους δεν δείχνανε τόσο ανησυχητικές. Ο ίδιος άλλωστε είχε διαβεβαιώσει σε επίσκεψη του στην Θεσσαλονίκη πως ο εβραϊκός πληθυσμός θα παραμείνει ασφαλής, και πως θα έχουν τα ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις με τον υπόλοιπο χριστιανικό πληθυσμό. Βέβαια μέλη του καθεστώτος, την ίδια περίοδο συμμετείχαν σε Ευρωπαϊκά συνέδρια με θέμα τα φυλετικά μέτρα τα οποία θα έπρεπε να ληφθούν κατά των Εβραίων.¹⁰

Στην άλλη όψη του νομίσματος όμως βρίσκεται η μαρτυρία του Μίμη Μπέζα, στην οποία φαίνεται πως δε μπορούσε να αφομοιωθεί στην ελληνική κοινωνία. Ή μάλλον η ελληνική κοινωνία δεν επιθυμούσε να τον αφομοιώσει. Περιγράφει την κατάσταση που βίωσε στο σχολείο όταν άρχισαν τα φυλετικά μέτρα: «Κοίταξε. Υπήρχε αντισημιτική προπαγάνδα, υπήρχε μια ορισμένη αντισημιτική τάσις, αλλά ορισμένα παιδιά ταλαιπωριόντουσαν. Εγώ ήμουνε από λίγο, τα λίγο ζόρικα παιδιά που δεν άφηνα πολύ πολύ να με ταλαιπωρούνε. Κι όταν με ενοχλούνε σε κάτι τέτοια ήμουνε κι εγώ επιθετικός και είχαμε συνεχείς καβγάδες μέσα στην τάξη». Μια από τις διακρίσεις που ένιωθε ήταν όταν δεν του επέτρεψαν να εγγραφεί στην Ε.Ο.Ν. επειδή ήταν Εβραίος: «Και πριν την Κατοχή, διότι πριν την Κατοχή είχαμε τον Μεταξά. Επί Μεταξά είχε γίνει η Ε.Ο.Ν. Στην Ε.Ο.Ν. είχανε πάρει όλους τους συμμαθητές μου και τους είχανε πάρει στη νεολαία της Ε.Ο.Ν. Κι όταν ζήτησα να πάω εγώ μου 'πάνε οι

⁷ Καβάλα ό.π., σ.31.

⁸ Χάιντς Κούνιο, Συνέντευξη mog051, 12.11.2016, Αρχείο "Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα", archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/mog.mog051, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 15.5.2021)

⁹ Ντάριο Σαλιτέλ, Συνέντευξη mog080, 06.09.2017, Αρχείο "Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα", archive.occupation-memories.org, DOI:10.17169/mog.mog080, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 13.5.2021)

¹⁰ Καβάλα ό.π., σ. 39.

Εβραίοι δε γινόντουσαν δεκτοί. Και εμένα δε με δεχτήκανε. Κι εγώ έβλεπα τους άλλους να πηγαίνουνε, να φοράνε τις ωραίες στολές κι εγώ ήμουνε ο αποδιοπομπαίος τράγος μέσα εκεί πέρα».¹¹ Η Ε.Ο.Ν. υπήρξε μια κρατική οργάνωση, εξαρτώμενη στο καθεστώς Μεταξά, η οποία είχε ως στόχο να διαπαιδαγωγήσει τους νέους σύμφωνα με τα ιδεώδη του. Στον κανονισμό για την σύσταση της Ε.Ο.Ν., αναφερόταν πως μέλη μπορούσαν να γίνουν χριστιανοί πολίτες ελληνικής εθνικότητας, ανεξαρτήτου φύλου, από ηλικίας 8 ετών μέχρι 25. Νέοι άλλων εθνοτικών ομάδων μπορούσαν να εγγραφούν σε ειδικές περιπτώσεις, και μετά από αίτημα στην κεντρική διοίκηση. Επίσης, πρώην μέλη της Ε.Ε.Ε. και άλλων εθνικιστικών οργανώσεων εντάχθηκαν στην Ε.Ο.Ν.¹² Στην μαρτυρία του Μπέζα, φαίνεται πως ως Εβραίος δεν ένιωσε ως ισότιμος με τους υπόλοιπους Έλληνες: «Εμένα είναι η μαμά Ελλάς, εγώ δεν αισθάνομαι ότι είμαι παιδί της μαμάς Ελλάδος. Αυτό να το λέω. Δε μου έδωσε αυτό το, αυτό το αίσθημα, ποτέ».¹³

3.2 Εφημερίδες και αντισημιτισμός

Δύο εφημερίδες της Θεσσαλονίκης που υπήρξαν αρνητικά διακείμενες απέναντι στους Εβραίους, ήταν η Απογευματινή και η Νέα Ευρώπη. Τα δημοσιεύματα τους παρουσίαζαν τους Εβραίους ως φιλάργυρους, τους συνέδεαν με τον κομμουνισμό και τους θεωρούσαν ως υπαίτιους για τον πόλεμο.¹⁴ Αυτές ήταν και οι δύο εφημερίδες οι οποίες ανέλαβαν να δημοσιεύσουν το κάλεσμα για παραλαβή καρτών εργασίας στην πλατεία Ελευθερίας.¹⁵ Οι αντισημιτικές τους δηλώσεις γινόντουσαν σταδιακά, παρακολουθώντας ταυτόχρονα την αντίδραση της Ελληνικής κοινωνίας.¹⁶ Ο Γιωμτόβ Γιακοέλ αναφέρει πως πέρα από τις εφημερίδες, υπήρξαν και ραδιοφωνικές εκπομπές που προωθούσαν την αντισημιτική προπαγάνδα με άδεια

¹¹ Μίμης Μπέζας, Συνέντευξη mog083, 26.10.2017, Αρχείο “Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI:10.17169/mog.mog083, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 16.5.2021)

¹² Καβάλα ό.π., σ.41, 42.

¹³ Μίμης Μπέζας, Συνέντευξη mog083, 26.10.2017, Αρχείο “Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI:10.17169/mog.mog083, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 16.5.2021)

¹⁴ Καβάλα ό.π., σ.59.

¹⁵ Πέρα από τις εφημερίδες, η τοπική διοίκηση φαίνεται πως είχε και αυτή ένα μερίδιο ευθύνης για την προώθηση των αντιεβραϊκών μέτρων. « Η πρώτη κατάφωρη κίνηση εναντίον των Εβραίων της πόλης από τις γερμανικές αρχές, η οποία φαίνεται να υποκινήθηκε από Έλληνες δωσίλογους, έγινε τον Ιούλιο του 1942 ο γενικός διευθυντής Νομαρχιών Μακεδονίας, Αθανάσιος Χρυσόχου, προέβη σε διαβήματα στη γερμανική στρατιωτική διοίκηση, παραπονούμενος ότι οι Εβραίοι- σε αντίθεση με το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού- δεν υποχρεούνταν να εκτελούν εργασίες ή να καταβάλλουν εισφορές σε είδος. Ενδεχομένως οι Γερμανοί περίμεναν ειδικές οδηγίες για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης και δε τους αντιμετώπιζαν ως ενιαίο σύνολο με τον υπόλοιπο πληθυσμό». Καβάλα ό.π., σ.63,64.

¹⁶ Καβάλα ό.π., σ.60.

των Γερμανών.¹⁷ Το τμήμα Ρόζενμπεργκ στην Θεσσαλονίκη προσπαθούσε να αμβλύνει τις σχέσεις της ελληνικής κοινωνίας με τον εβραϊκό πληθυσμό, ώστε να μην υπάρξουν αντιδράσεις από την ελληνική κοινωνία κατά τον εκτοπισμό. Το τμήμα αυτό είχε ως στόχο την συλλογή πληροφοριών από περιοχές που υπήρχαν Εβραίοι, κατάσχοντας με βία έγγραφα και αντικείμενα.¹⁸ Στην περίπτωση της Θεσσαλονίκης, είχε σταλεί μια ομάδα από τον Ρόζενμπεργκ. Ληλατήθηκαν εβραϊκές λέσχες, βιβλιοθήκες και συναγωγές. Βιβλία, αρχεία, χειρόγραφα και άλλα αντικείμενα μεταφέρθηκαν στην Γερμανία.¹⁹

Ο Γιακοέλ περιγράφει την συνεργασία αυτής της μερίδας του Τύπου με την Γερμανική διοίκηση: «Οι τελευταίοι όμως, ούτοι ειργάζοντο εις τα παρασκήνια και αποτέλεσμα της δράσης των υπήρξεν αφ' ενός μεν η ανθεβραϊκή προπαγάνδα και αφ' αφετέρου η λήψις βαθμιαίως υπό των Γερμανών μέτρων αντισημιτικού χαρακτήρος. Είναι γνωστό ότι, μετά την είσοδο των Γερμανών, ο Ελληνικός τύπος περιωρίσθη εις δύο εφημερίδας, μίαν πρωϊνήν (Νέα Ευρώπη) και μίαν εσπερινήν (Απογευματινή). Αι εφημερίδες αυταί υπηρετούν δουλικώς τους Γερμανούς κατακτητάς».²⁰ Όταν άρχισαν οι αποστολές Εβραίων προς την Πολωνία τα δημοσιεύματα έγιναν πιο έντονα. Το τμήμα Ρόζενμπεργκ είχε αντιληφθεί πως για τους καθημερινούς Θεσσαλονικείς, παρά τις αντιθέσεις που υπήρχαν, οι Εβραίοι δεν αποτελούσαν κίνδυνο. Από την Ελληνική πλευρά όσοι βρήκαν ευκαιρία να δράσουν κατά των Εβραίων εκείνη την περίοδο, συνήθως ήταν άτομα που είχαν εκδηλώσει ήδη επιθετική συμπεριφορά εναντίον τους και κατά την διάρκεια της προηγούμενης δεκαετίας.²¹

3.3 Οι συνθήκες της Κατοχής

Η διάρκεια της Κατοχής υπήρξε μια δύσκολη περίοδος για όλους τους Θεσσαλονικείς. Από τον Νοέμβριο του 1940, ξεκίνησαν οι βομβαρδισμοί στην Θεσσαλονίκη από Ιταλικά αεροπλάνα. Πέρα από τις περιουσίες, πολλοί άνθρωποι έχασαν κοντινά συγγενικά τους πρόσωπα. Από τον Ερυθρό Σταυρό δίνονται στοιχεία για τα θύματα των βομβαρδισμών για τον χειμώνα του 1940-1941 στην Ελλάδα. Το 1/3 των ανθρώπων που έχασαν την ζωή τους ήταν Θεσσαλονικείς, και από τους τραυματισμούς το ½ προκλήθηκαν στην Θεσσαλονίκη. Περιοχές που βρίσκονταν

¹⁷ Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη 1993. *Το ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής. σ.42.

¹⁸ Τον Νοέμβριο του 1941 ο Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ διορίζεται ως υπουργός Κατεχόμενων Ανατολικών Εδαφών. Σε δηλώσεις του υποστήριζε πως το Εβραϊκό ζήτημα στην Ευρώπη έπρεπε να επιλυθεί με βιολογική εκρίζωση του πληθυσμού από την Ευρώπη. Επίσης, υπήρξε και ιδρυτής του Ινστιτούτου Έρευνας του Εβραϊκού Ζητήματος στην Φρανκφούρτη. Mazower, Mark 2009. *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ. Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. σ. 368, 369.

¹⁹ Mazower 2004 ό.π., σ.497, 498.

²⁰ Αμπατζοπούλου ό.π., σ.46.

²¹ Καβάλα ό.π., σ.60, 61.

κοντά σε στρατιωτικούς στόχους υπέστησαν σημαντικές καταστροφές. Συνήθως ήταν φτωχές και προσφυγικές γειτονιές. Οι επιτάξεις για τις ανάγκες του πολέμου δυσχέραιναν την κατάσταση. Η ανεργία αυξήθηκε και οι μικρές επιχειρήσεις έκλεισαν. Ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού της πόλης τρεφόταν από τα συσσίτια, όπως και το 1/5 του εβραϊκού πληθυσμού της πόλης.²²

Όσον αφορά την απήχηση που μπορεί να είχαν οι εφημερίδες Νέα Ευρώπη και Απογευματινή στον πληθυσμό της Θεσσαλονίκης, ήταν κάτι δύσκολο να προσδιοριστεί. Η εφημερίδα Νέα Ευρώπη πάντως σταδιακά αύξησε τις διαφημιστικές της καταχωρήσεις, και φαίνεται πως αυτοί που ήθελαν να διαφημιστούν έβλεπαν πως η εφημερίδα είχε αναγνωρισιμότητα. Αυτό που κατάφερνε πάντως η εφημερίδα, ήταν να ενισχύσει τα αντιεβραϊκά αισθήματα που ήδη υπήρχαν σε μια μερίδα του κόσμου. Κατά την διάρκεια των εκτοπισμών των Εβραίων, ο χριστιανικός πληθυσμός της πόλης δεν έδειξε να αντιδρά.²³ Η Μαρία Καβάλα αναφέρει πως τα στερεότυπα που διακατείχαν τους καθημερινούς χριστιανούς Θεσσαλονικείς, διέφεραν από την μορφή που είχε ο εθνικιστικός αντισημιτισμός των αρχών της πόλης και του Τύπου. Ήταν όμως ένα αντισημιτισμός «ασυνείδητος», ο οποίος φαίνεται πως δεν άφησε να τεθεί ως πολιτικό αίτημα η παύση των φυλετικών μέτρων.²⁴

3.4 Ελληνική διοίκηση και κοινωνία

Η αδιαφορία προέκυψε σε περίπλοκες συνθήκες που θα πρέπει να αναλυθούν. Η γερμανική κατοχή υπήρξε ένα καθεστώς φόβου, και για τους Εβραίους, και για τους χριστιανούς πολίτες της πόλης. Η ανυπακοή στους κανόνες της ναζιστικής διοίκησης μπορεί να τιμωρούνταν και με θάνατο. Η δύσκολη οικονομική κατάσταση που επικρατούσε, ανάγκαζε τους ανθρώπους να μεριμνήσουν πρώτα από όλα για την επιβίωση τους. Η προσαρμογή στην “ανώμαλη κανονικότητα” της Κατοχής, υπήρξε ένας από τους παράγοντες, που οδήγησε μέρος του πληθυσμού στην αδιαφορία. Άλλωστε, μέχρι την έναρξη των φυλετικών μέτρων και την καταγραφή στην πλατεία ελευθερίας, χριστιανοί και Εβραίοι βρισκόνταν και ζούσαν στην ίδια κατάσταση φόβου, πείνας και τρομοκρατίας. Η αντισημιτική προπαγάνδα ενίσχυε ακόμα περισσότερο τα στερεότυπα κατά των Εβραίων. Επίσης, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω η γερμανική διοίκηση προσπαθούσε να κρατήσει κρυφή την λειτουργία των στρατοπέδων της Πολωνίας. Οι συγκυρίες της περιόδου έπαιξαν σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση της στάσης που κράτησαν οι Έλληνες Θεσσαλονικείς μπροστά στον διωγμό των Εβραίων. Όσοι αντέδρασαν, παρακινήθηκαν από αισθήματα ανθρωπιάς και συμπόνιας.²⁵

²² Στο ίδιο σ. 49, 50, 51, 52, 53, 56.

²³ Στο ίδιο σ. 74.

²⁴ Στο ίδιο σ. 75.

²⁵ Στο ίδιο σ. 76.

Μπενβενίστε, Ρίκα 2014. *Αυτοί που επέζησαν*. Αθήνα: ΠΟΛΙΣ. σ. 56, 61.

Από την πλευρά της Ελληνικής διοίκησης, παρά τις διαφορές εκκλησίας και Εβραίων, κάποιοι ιεράρχες κράτησαν θετική στάση απέναντι τους. Στην Αθήνα ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός μαζί με άλλους πολιτικούς έκαναν έκκληση στον πρωθυπουργό ώστε να σταματήσουν τα φυλετικά μέτρα.²⁶ Τα πράγματα όμως στην Θεσσαλονίκη ήταν λίγο διαφορετικά. Οι επαγγελματικοί φορείς και οργανώσεις δε διαμαρτυρήθηκαν ούτε για τα φυλετικά μέτρα, ούτε για τις εκτοπίσεις. Η ένωση παλαιών πολεμιστών και χριστιανική ένωση τραυματιών, υπήρξαν οι εξαιρέσεις όπου κράτησαν θετική στάση απέναντι στους Εβραίους. Ο Γιακοέλ, που υπήρξε δικηγόρος της κοινότητας, είχε γράψει πριν σταλεί στο Άουσβιτς, πως έμποροι και επαγγελματίες δεν στηρίζανε τους συνάδελφους τους. Κάποιοι πρόκριτοι της Θεσσαλονίκης, προσπάθησαν μέσω του γενικού διοικητή Σιμωνίδη να προλάβουν τις εκτοπίσεις, όμως αυτός τους παρέπεμψε στην γερμανική διοίκηση. Ο Σιμωνίδης δεν ενημέρωνε την κυβέρνηση στην Αθήνα για τις εξελίξεις στην Θεσσαλονίκη, ενώ παρείχε ταυτόχρονα στον Άιχμαν χωροφύλακες και δημοσίους υπαλλήλους.²⁷ Ο Γιωμτόβ Γιακοέλ αναφέρει: «Είναι άξιοι παρατηρήσεως το γεγονός ότι εις της περιπέτειαν αυτήν της ομαδικής καταγραφής και εξαναγκαστικής συγκεντρώσεως προς εργασίαν 8.000-9.000 Ισραηλιτών Ελλήνων πολιτών, ουδεμία εξεδηλώθει αντίδρασις ούτε της χριστιανικής κοινωνίας, ούτε των κρατικών και τοπικών αρχών. Η μακεδονική μητρόπολις και οι Ισραηλίται είχαν το ατύχημα να διοικούνται τότε από τον κ. Σιμωνίδη, όστις, κατά γενική , διά να συκρατείται εις την θέσιν του, όχι μόνο δεν ήρχετο εις διάστασιν με τους Γερμανούς, αλλ' έδειχνε προθυμίαν πολλήν εις την εκτέλεσιν των διαταγών τους».²⁸

Στην δεύτερη ενότητα έγινε αναφορά στην προσπάθεια του Εβραϊκού Συμβουλίου να εξαγοράσει την καταναγκαστική εργασία την οποία είχε επιβάλει η γερμανική διοίκηση στους Εβραίους. Μαζί με τις 2 δισεκατομμύρια δραχμές, παραδόθηκε και το Εβραϊκό νεκροταφείο. Σε αυτή την συμφωνία καθοριστικό ρόλο έπαιξε και η Ελληνική διοίκηση με αρνητικό όμως τρόπο. Το ζήτημα του Εβραϊκού νεκροταφείου είχε δημιουργήσει τριβές μεταξύ του δήμου και της Εβραϊκής κοινότητας για χρόνια. Το 1937 υπήρξε συμφωνία, και ένα μέρος θα δινόταν στο Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο, και το υπόλοιπο μέρος θα γινόταν πάρκο με διατήρηση όμως των τάφων. Τα έργα δεν ολοκληρώθηκαν, και ο χώρος συνέχισε να λειτουργεί ως νεκροταφείο.²⁹ Κατά την διάρκεια των διαπραγματεύσεων ο Μέρτεν ανακοίνωσε στον Γιακοέλ, ο οποίος λειτούργησε ως δικηγόρος της κοινότητας, πως η Ελληνική διοίκηση επιθυμούσε να συμπεριλάβουν στην διαπραγμάτευση την απαλλοτρίωση του νεκροταφείου. Τον Δεκέμβριο του 1942 οι Γερμανικές αρχές αποφασίζουν μεταφορά του νεκροταφείου, απαλλοτρίωση του χώρου κοντά στο πανεπιστήμιο και τη συνοικία των Σαράντα Εκκλησιών, και η υπόλοιπη περιοχή και οι τάφοι θα

²⁶ Καβάλα ό.π., σ.77.

²⁷ Mazower 2004 ό.π., σ. 518, 519.

²⁸ Αμπατζοπούλου ό.π., σ. 43.

²⁹ Καβάλα ό.π., 67.

Saltiel, Leon. *Dehumanizing the Dead. The destruction of Thessaloniki's Jewish Cemetery in the Light of New Sources* σ.2.

παρέμεναν ως είχαν. Στις 6 Δεκεμβρίου στον χώρο του νεκροταφείου πραγματοποιείται συνάντηση μεταξύ Μέρτεν, Σημωνίδη και Κόρετς. Η ελληνική πλευρά ζητά πλήρη απαλλοτρίωση του χώρου, και η εβραϊκή πλευρά προσπαθεί να σώσει ό,τι μπορούσε. Ο Μέρτεν αποφασίζει πως οι περιοχές που θα περάσουν στην Ελληνική διοίκηση θα είναι ο χώρος κοντά στο πανεπιστήμιο και στις κατοικημένες περιοχές. Το υπόλοιπο θα έμενε ανέπαφο. Μετά την αποχώρηση του όμως από το σημείο, οι ελληνικές αρχές δώσανε εντολή για πλήρη ιδιοποίηση του χώρου.³⁰

Η τοπική διοίκηση χρησιμοποίησε 500 εργάτες, οι οποίοι κατέστρεψαν χιλιάδες τάφους, ενώ ταυτόχρονα περισυνέλλεξαν μαρμαρόπλακες και τούβλα. Σύμφωνα με τον Μόλχο και τον Γιακοέλ, οι εργάτες και η διοίκηση δείξαν ιδιαίτερο ζήλο και ταχύτητα στην καταστροφή των μνημείων. Μέσα σε λίγο καιρό ο χώρος θύμιζε βομβαρδισμένη πόλη από τα σπασμένα κομμάτια των τάφων.³¹ Κάποιοι Εβραίοι που είχαν συγγενείς θαμμένους στο νεκροταφείο προσπαθούσαν να περισυλλέξουν ότι είχε μείνει από τους τάφους. Οι πέτρες, οι πλάκες και τα τούβλα που συγκεντρώθηκαν από το νεκροταφείο, χρησιμοποιήθηκαν σε κατασκευαστικές εργασίες του δήμου. Ο Ιστιοπλοϊκός Όμιλος Θεσσαλονίκης, η σχολή Ιωαννίδη, η πλατεία του Βασιλικού Θεάτρου και διάφορες εκκλησίες, υπήρξαν κάποια από τα κτήρια και μέρη που χρησιμοποιήθηκαν αυτά τα υλικά. Περίπου 70 εκκλησίες απεύθυναν αίτημα για την χρήση τους είτε προς τον Δήμο είτε προς την γενική διοίκηση Θεσσαλονίκης. Κάποιες Εκκλησίες απευθύνθηκαν στην γερμανική διοίκηση. Επίσης, δημόσια και ιδιωτικά κτίρια ανακατασκευάστηκαν. Σε αυτή την συμβολική Εβραϊκή καταστροφή, οι Γερμανοί έδωσαν την άδεια, όμως η ελληνική διοίκηση της Θεσσαλονίκης πρωτοστάτησε.³²

Από κάποιους καθημερινούς Θεσσαλονικείς υπήρξαν εκδηλώσεις συμπόνοιας κατά την διάρκεια των εκτοπίσεων των φίλων και γειτόνων τους. «Καθώς σχηματίζονταν μακριές σειρές από εκατοντάδες ανθρώπους κάθε ηλικίας που έσπρωχναν κάρα και κουβαλούσαν σάκους φορτωμένους ως απάνω, διασχίζοντας το κέντρο καθοδόν προς το στρατόπεδο Χίρς, πολλοί Χριστιανοί μαζεύτηκαν στα πεζοδρόμια και τους κοιτούσαν που περνούσαν. Ο Λέων Περαχιά πρόσεξε τη θλίψη στα πρόσωπα των ανθρώπων καθώς περνούσε από μπροστά τους».³³ Η στάση που κρατούσαν οι παρευρισκόμενοι, διέφερε πολλές φορές. Η Ελευθερία Δροσάκη, από προσφυγική οικογένεια, θυμάται πως χαιρόταν όταν στις αναγκαστικές πορείες δεν έβλεπε τους Εβραίους φίλους της, ελπίζοντας πως θα έχουν γλιτώσει. Στην άλλη όψη του νομίσματος, όταν μια αντίστοιχη πορεία Εβραίων περνούσε μπροστά από την

³⁰ Mazower 2004 ό.π., σ.502.

Saltiel ό.π., 11.

Καβάλα ό.π., 68.

³¹ Saltiel ό.π., 12.

³² Mazower 2004 ό.π., 502,503.

Saltiel ό.π., 17,18,19,20.

Καβάλα ό.π., 68, 69.

³³ Mazower 2004 ό.π., σ. 516.

προσφυγική συνοικία της Καλαμαριάς, κάποιος σχολίασε: «καλά σας κάμουν, που σταυρώσατε τον Χριστό μας».³⁴ Ο Γιακοέλ αναφέρει μια σκηνή όπου φαίνεται η διαφορετική στάση των Ελλήνων χριστιανών απέναντι στους Εβραίους. Η υπηρέτρια του Γιακοέλ ήταν εβραϊκής καταγωγής. Μια μέρα είδε μια άλλη Εβραία η οποία φορούσε το άστρο, και φάνηκε να της χαμογέλασε. Μια Ελληνίδα που παρατήρησε το γεγονός, θεώρησε πως είναι χριστιανή, καθώς δε φορούσε το άστρο, και ότι περιγελούσε την Εβραία που φορούσε το άστρο. Τότε παρενέβη λέγοντας: «Τι γελάς, κοπέλα μου. Έπρεπε να τους συμπονάς δια των παθημάτων των. Άνθρωποι είναι και αυτοί ωσάν ημάς. Μήπως ξεύρεις αν μεθαύριο δε θα έρθη και η σειρά μας;».³⁵

Η βοήθεια που μπορούσαν να προσφέρουν έπαιρνε διάφορες μορφές. Είτε βοηθούσαν τους Εβραίους να κρυφτούν, είτε τους έφερναν σε επαφή με την αντίσταση. Κάποιες φορές φρόντιζαν ώστε να περάσουν σε Ιταλοκρατούμενες περιοχές. Ο Περικλής Καλλιδόπουλος έκρυψε μια οικογένεια Εβραίων και ύστερα τους έφερε σε επαφή με αντάρτες των Γιαννιτών. Η οικογένεια Ζηνόζη έσωσε την κόρη της οικογένειας Μενασσέ, εκδίδοντας της πλαστά χαρτιά.³⁶ Η οικογένεια της Ροζίνα Ασσέρ-Πάρδο, υπήρξε από τις λίγες που κατάφεραν να κρυφτούν στο κέντρο της Θεσσαλονίκης. Ένα ζευγάρι Ελλήνων, οι Γιώργος και Φαίδρα Καρακώτσου, τους φιλοξένησαν για 18 μήνες. «Πως ζήσαμε σε ένα δωμάτιο κλεισμένοι τόσο καιρό. Οι Καρακώτσοι μας είχαν παραχωρήσει ένα δωμάτιο μες το διαμέρισμά τους. Είχε ένα παιδικό κρεβάτι μέσα κει, στο οποίο περνούσε τη μέρα του ο πατέρας μου, διαβάζοντας ό,τι έβρισκε να διαβάσει κι ιδιαίτερα μια εγκυκλοπαίδεια, αν θυμάμαι καλά». Μια ημέρα που οι Γερμανοί κάνανε επιτάξεις για να κατοικήσουν τα ανώτερα στελέχη τους, έφτασαν πολύ κοντά να τους ανακαλύψουν. «Ήρθαν οι Γερμανοί έξω από την πόρτα του δωματίου μας. Κι είδαν ότι ήταν κλειδωμένη από μέσα. Υποψιαστήκανε, λέει γιατί είναι από μέσα, ποιος είναι εδώ μέσα; Δε ξέρω τι είπε η υπηρέτρια και φύγανε. Υποθέσαμε ότι θα ξανάρχονταν για να μας πάρουν. Αλλά κάτι συνέβη και δεν ήρθαν».³⁷

3.5 Εβραϊκές περιουσίες και Έλληνες

Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης εκτοπίστηκαν, όμως οι περιουσίες τους είχαν μείνει πίσω. Ένα από τα πολλά αρνητικά χαρακτηριστικά που αποδόθηκαν στους Εβραίους, ήταν η φιλαργυρία και η τάση να διατηρούν τον πλούτο τους κρυφό. Για την αποδόμηση των στερεοτύπων θα χρησιμοποιηθούν στοιχεία για την οικονομική κατάσταση των Εβραίων στην Θεσσαλονίκη λίγο πριν τον εκτοπισμό. Μια εικόνα προκύπτει από την απογραφή περιουσιών που έγινε 1 Μαρτίου 1943 μετά από διαταγή των Γερμανών. Η Μαρία Καβάλα προέβη σε στατιστική επεξεργασία της απογραφής για την κινητή περιουσία. Σύμφωνα με την ανάλυση της, το 5% του

³⁴ Στο ίδιο ό.π., 517.

³⁵ Αμπατζοπούλου ό.π, σ. 49.

³⁶ Καβάλα ό.π., 77,78.

³⁷ Ασσέρ-Πάρδο, Ροζίνα, Συνέντευξη mog046, 26.9.2016, Αρχείο “Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα”, archive.occupation-memories.org, DOI: 10.17169/mog.mog046, (Ημερομηνία λήψης της πληροφορίας: 13.5.2021)

εβραϊκού πληθυσμού ήταν άποροι, το 20% βρισκόταν σε κατάσταση φτώχειας, το 25% ήταν μέτριας οικονομικής κατάστασης στα όρια της φτώχειας. Ο υπόλοιπος πληθυσμός βρισκόταν σε σχετικά καλή κατάσταση, ενώ ο περισσότερος πλούτος ήταν συσσωρευμένος σε ένα ποσοστό 5%.³⁸

Ενώ μια μερίδα του χριστιανικού πληθυσμού θεωρούσε πως οι Εβραίοι κρύβουν χρυσό και άλλα πολύτιμα αντικείμενα σε μέρη του σπιτιού τους, η απογραφή δείχνει πως ο πλειοψηφία του εβραϊκού πληθυσμού δεν διέθετε αυτό τον πλούτο.³⁹ Ακόμα και οι πολίτες που δεν είχαν αρνητικά συναισθήματα για τους Εβραίους, πίστευαν πως ήταν ένας ικανός πληθυσμός που διέπρεπε οικονομικά. Στην μαρτυρία μιας χριστιανής από την Θεσσαλονίκη με προσφυγική καταγωγή, φαίνεται πως στο οικογενειακό της περιβάλλον δεν υπήρχε αντιπάθεια απέναντι στους Εβραίους. «Ο παππούς της Μαρίας, που ήταν αρχηγός της οικογένειας, της είχε μάθει ότι οι Εβραίοι ήταν ένας λαός που διώχθηκε από παντού στον κόσμο. Ποτέ δεν πίστεψε ότι γι' αυτό έφταιγαν οι Εβραίοι. Καταλάβαινε ότι οι λαοί δεν ήταν κακοί ή καλοί και ότι οι Εβραίοι ήταν μισητοί επειδή ήταν ικανοί και ευκατάστατοι».⁴⁰ Η οικονομική δύναμη γίνεται αντιληπτή ως ένα θετικό χαρακτηριστικό σε αυτή την περίπτωση. Κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου, όπως είδαμε, οι Εβραίοι είχαν μια δυναμική παρουσία στην οικονομία της πόλης. Στην προσπάθεια όμως αυτής της κοπέλας να αναζητήσει την πηγή του μίσους απέναντι στους Εβραίους, κατέληξε σε μια γενικευτική εικόνα για το σύνολο του Εβραίων, και όχι μόνο αυτών της Θεσσαλονίκης. Σε αυτή την περίπτωση αυτή η εικόνα χρησιμοποιήθηκε από μια θετική σκοπιά. Όμως, για τους περισσότερους Θεσσαλονικείς ερμηνεύθηκε με αρνητικό τρόπο. Από την απογραφή του 1943 προκύπτουν στοιχεία και για την ακίνητη περιουσία. Προκύπτει πως το 70% περίπου του Εβραϊκού πληθυσμού δεν κατείχε ακίνητη περιουσία. Από τα κατώτερα και μεσαία στρώματα μόνο το 1/5 κατείχε κάποιο ακίνητο. Στην μειοψηφία των πιο εύπορων Εβραίων τα ποσοστά κατοχής ακινήτων ήταν μεγαλύτερα, όπως και η αξία τους.⁴¹

Η γεωγραφική κατανομή των Εβραίων της πόλης, είναι βοηθητική για την κατανόηση των οικονομικών τους δυνατοτήτων. Από τις αρχές του μεσοπολέμου οι Εβραίοι είχαν εγκατασταθεί σε περιφερειακές εργατικές και φτωχικές συνοικίες της πόλης. Το 50% του πληθυσμού ήταν Εβραίοι, ενώ στις ίδιες περιοχές εγκαταστάθηκαν και πολλοί φτωχοί πρόσφυγες. Για το μεγαλύτερο μέρος του εβραϊκού πληθυσμού, η περιουσία ήταν τα υπάρχοντα που υπήρχαν μέσα στο νοικοκυριό.⁴² Στον Εβραϊκό πληθυσμό

³⁸ Καβάλα, Μαρία 2009. Η Θεσσαλονίκη στη Γερμανική Κατοχή (1941-1944): κοινωνία, οικονομία, διωγμός Εβραίων. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης. σ. 267, 268.

³⁹ Καβάλα 2009 ό.π., σ. 274.

⁴⁰ Μόλχο, Ρένα 2015. *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη. σ. 187.

⁴¹ Καβάλα 2015 ό.π., σ. 98.

⁴² Στο ίδιο σ. 89,94

Καβάλα 2009 ό.π., σ. 268.

υπήρχε σημαντική κοινωνική και οικονομική διαστρωμάτωση. Υπήρχαν από εργάτες, μικρέμποροι, μικροβιοτέχνες και υπάλληλοι, μέχρι τραπεζίτες και έμποροι οι οποίοι διέθεταν σημαντική περιουσία. Το 1920 ο μισός τομέας του εμπορίου βρισκόταν σε εβραϊκό έλεγχο. Σταδιακά, και ειδικά με τον έλεγχο των προσφύγων, αυτή η εμπορική επιρροή μειώθηκε, αν και μέχρι την διάρκεια της Κατοχής ήταν σημαντική.⁴³

Η περιουσία αυτών που εκτοπίστηκαν λεηλατήθηκε και πέρασε στην κατοχή της διοίκησης ή ιδιωτών με τρόπους που μπορεί να προκαλέσουν αμηχανία στον σύγχρονο αναγνώστη. Οι Γερμανοί έπαιρναν από τις κατοικίες ότι επιθυμούσαν, χωρίς να υπάρχει κάποια επίσημη οδηγία για την διαχείριση τους. Εδώ παρατηρείται το εξής παράδοξο. Έλληνες από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα, μπαίνανε στα σπίτια καταστρέφοντας τα πατώματα και τους τοίχους για αναζήτηση κρυμμένου χρυσού. Ενώ, οι Εβραίοι κατηγορούνταν για φιλαργυρία, οι Έλληνες γείτονες τους ιδιοποιήθηκαν με όποιον τρόπο έβρισκαν αυτά που άφησαν πίσω οι εκτοπισμένοι. Οι συνθήκες της κατοχής ήταν δύσκολες, και κάποιοι μπορεί να παρακινήθηκαν στις λεηλασίες για λόγους ανάγκης. Όμως, η αναζήτηση κρυμμένου χρυσού καταστρέφοντας τους τοίχους εβραϊκών σπιτιών δείχνει την πίστη αυτών των ανθρώπων στα στερεότυπα που γεννούσε ο αντισημιτισμός. Επίσης, λεηλασίες δε συνέβησαν μόνο σε φτωχές συνοικίες, αλλά και σε πιο αναβαθμισμένες. Παρόμοια περιστατικά συνέβησαν και στα Ιωάννινα. Αυτόπτες μάρτυρας δήλωσαν στην Ρένα Μόλχο πως όσοι συμμετείχαν στις λεηλασίες δεν τιμωρήθηκαν και ορισμένοι πλούτισαν σε μια νύχτα. Εξτρεμιστικές ομάδες επωφελούνταν με την ανοχή του κράτους.⁴⁴ Θα πρέπει να αναφερθεί πως κάποιοι Εβραίοι που επιβίωσαν, είχαν εμπιστευθεί τα υπάρχοντά τους σε Έλληνες φίλους τους. Οι τελευταίοι τα φύλαξαν και τα επέστρεψαν.⁴⁵

Ο ρόλος της διοίκησης έχει ενδιαφέρον για το ζήτημα των περιουσιών. Ο Μέρτεν καθιστά υπεύθυνο τον Σιμωνίδη για την διαχείριση των ακινήτων. Τα διατάγματα 2836 του 1940 και 309 του 1941 όριζαν την κατάσχεση των ιταλικών περιουσιακών στοιχείων. Με βάση αυτά τα δύο, ο Σιμωνίδης εκδίδει διάταγμα μέσω του οποίου νομιμοποιείται η διαχείριση των εβραϊκών περιουσιών. Η δεύτερη ενέργεια του Σιμωνίδη ήταν να αναθέσει αυτή την «εργασία» στον διευθυντή του τοπικού υποκαταστήματος της Εθνικής Κτηματικής Τράπεζας. Αφού κατασχέθηκαν οι περιουσίες, πέρασαν στην κυριότητα του Ελληνικού κράτους τον Ιούνιο του 1943. Στις 29 Μαΐου 1943 δημιουργείται η Υπηρεσία Διαχείρισης Ισραηλιτικών Περιουσιών. Η υπηρεσία αυτή και οι οργανισμοί που την αποτελούσαν, υπάγονταν στην Γενική Διεύθυνση Μακεδονίας. Η υπηρεσίες αυτές όριζαν «επιστάτες» οι οποίοι διαχειρίζονταν τις εβραϊκές ιδιοκτησίες. Χαρακτηριστική είναι η προσπάθεια του Ηλία Δούρου να διαχειριστεί την κατάσταση. Ο Δούρος ήταν επικεφαλής της

⁴³ Καβάλα 2015 ό.π., 92.

⁴⁴ Μόλχο ό.π., σ. 191.

⁴⁵ Καβάλα 2009 ό.π., σ. 279.

Mazower 2004 ό.π., σ. 522.

Υπηρεσίας Διαχείρισης Ισραηλιτικών Περιουσιών και προϊστάμενος του υποθηκοφυλακείου της πόλης. Ο Mazower αναφέρει: «Ένα μεγάλο πρόβλημα ήταν η έλλειψη καταρτισμένου και αξιόπιστου προσωπικού που να επιβλέπει τις απογραφές. Έλλειψη υποψηφίων βέβαια δεν υπήρχε, ίσα ίσα, σχηματίστηκαν ουρές από επίδοξους απογραφείς έξω από τα γραφεία της ΥΔΙΠ: ο Δούρος κατακλύστηκε από τα αιτήματα τους και κάλεσε την αστυνομία για να τους κρατήσει έξω. Οι περισσότεροι όμως ήθελαν να διοριστούν σε «επιχειρήσεις με ουσία, κατά προτίμηση κοσμηματοπωλεία, μαγαζιά με υφάσματα και είδη πολυτελείας», και άρχιζαν τις δικαιολογίες μόλις ο Δούρος τους ανέθετε κάτι πιο ταπεινό».⁴⁶ Στόχος της κυβέρνησης ήταν να αποκαταστήσει τον ελληνικό προσφυγικό πληθυσμό, μέσω των εβραϊκών περιουσιών.⁴⁷

Δημιουργήθηκε ένας ανταγωνισμός ανάμεσα σε ελληνική και γερμανική διοίκηση σχετικά με το πώς θα μοιράζονταν οι περιουσίες και σε ποιους. Συνήθως ωφελούνταν συγγενείς μελών της επιτροπής και συνεργάτες των Γερμανών. Επίσης, μέλη της Ε.Ε.Ε. βρίσκονταν στην ομάδα αυτών που ευνοήθηκαν. Οι δωροδοκίες από τους αιτούντες επηρέαζαν την εξέλιξη των υποθέσεων. Το ζήτημα των εγκαταλελειμμένων περιουσιών προέκυψε ως ευκαιρία πλουτισμού για κάποιους. Ο Περικλής Νικολαΐδης, συνεργάτης των Γερμανών, επωφεληθήκε αγοράζοντας το στρατόπεδο του Βαρόνου Χίρς σε φτηνή τιμή, και ύστερα το πούλησε σε οικοπέδα. Ο Τύπος της εποχής έδινε οδηγίες για τις κινήσεις που θα έπρεπε να κάνουν οι ενδιαφερόμενοι. Μια από τις οδηγίες ήταν να απευθύνονται στην υπηρεσία Πρόνοιας της Γενικής Διοίκησης Μακεδονίας και όχι στην γερμανική διοίκηση.⁴⁸ Οι μεταπολεμικές κυβερνήσεις έδειξαν προθέσεις για επιστροφή των περιουσιών, όμως στην πράξη κάτι τέτοιο δε συνέβη. Τα θεσμικά όργανα του κράτους δεν πίεσαν τους Έλληνες να επιστρέψουν τις περιουσίες, ενώ το Υπουργείο εξωτερικών δημιούργουσε εμπόδια στον επαναπατρισμό των Εβραίων διασωθέντων.⁴⁹

Σε αυτή την ενότητα έγινε μια ανάλυση της σχέσης του Εβραϊκού πληθυσμού της Θεσσαλονίκης με την υπόλοιπη χριστιανική κοινωνία, την τοπική διοίκηση, την εκκλησία και τα κέντρα διοίκησης στην Αθήνα. Κατά την διάρκεια των εκτοπισμών η σιωπή επικράτησε στην Θεσσαλονίκη. Αυτή η σιωπή προέκυψε μέσα σε ένα περίπλοκο πλαίσιο. Η αδιαφορία είχε διαφορετικές μορφές και αιτίες. Υπήρξαν κάποιοι οι οποίοι αποτέλεσαν την εξαίρεση στον κανόνα και δείχνανε τον ανθρωπισμό τους. Κάποιες φορές βάζοντας σε κίνδυνο τον ίδιο τους τον εαυτό. Η διοίκηση της Θεσσαλονίκης όμως σε κάποιες περιπτώσεις έκανε ακόμα πιο πιεστική την κατάσταση για τους Εβραίους. Κάποιες εφημερίδες συνεργάστηκαν με την γερμανική διοίκηση, μεγεθύνοντας ακόμα περισσότερο τις αντιθέσεις που υπήρχαν ανάμεσα στον χριστιανικό και Εβραϊκό πληθυσμό. Οι πολίτες της Θεσσαλονίκης ήταν σε διαφορετικό βαθμό εχθρικοί ή αδιάφοροι απέναντι στους εκτοπισμένους. Το ίδιο

⁴⁶ Στο ίδιο σ. 523.

⁴⁷ Καβάλα 2009 ό.π., 281.

⁴⁸ Στο ίδιο σ. 282, 283.

⁴⁹ Στο ίδιο σ. 286.

ισχύει και για αυτούς που μπορεί να κρατούσαν μια υποστηρικτική θέση. Πολίτες οι οποίοι δείξανε συμπόνια, ταυτόχρονα ήταν εμποτισμένοι με στερεότυπα και προκαταλήψεις απέναντι στους Εβραίους. Οι περιουσίες τους λεηλατήθηκαν από καθημερινούς Θεσσαλονικείς, υπό την ανοχή και συνεργασία της ελληνικής διοίκησης. Παρά τις εξαιρέσεις που αναφέρθηκαν, ούτε η κοινωνία ούτε οι θεσμοί στάθηκαν δίπλα στους εκτοπισμένους.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ο εκτοπισμός των Εβραίων της Θεσσαλονίκης, είναι ένα ζήτημα το οποίο μπορεί να συζητηθεί από πολλές σκοπιές. Η συγκεκριμένη πτυχιακή επικεντρώθηκε στην αποδόμηση της εικόνας των Εβραίων ως ενός πληθυσμού που έμεινε απαθής στην εξόντωση του. Έγινε αναφορά σε αυτούς που αποφάσισαν να ενταχθούν στην αντίσταση και το ΕΑΜ. Σκοπός αυτών των αναφορών υπήρξε να προβληθούν οι μορφές αντίστασης από Εβραίους και Εβραίες της Θεσσαλονίκης. Η συμμετοχή στην αντίσταση δεν ήταν μια επιλογή διαθέσιμη για όλους. Πρακτικά δε θα μπορούσε να συμμετέχει ολόκληρος ο εβραϊκός πληθυσμός. Κάποιοι αποφάσισαν να κρυφτούν σε Έλληνες φίλους τους ή να διαφύγουν από την Θεσσαλονίκη. Όμως, ακόμα και αυτές οι αποφάσεις είχαν μεγάλο βαθμό ρίσκου.

Η πλειοψηφία των Εβραίων όμως μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα της Πολωνίας. Η άγνοια αυτών των ανθρώπων για τα σχέδια του γερμανικού εθνικοσοσιαλιστικού κράτους, αποτελεί κεντρικό σημείο για την κατανόηση των αποφάσεων που λάμβαναν. Οι εξωπραγματικές φήμες σε συνδυασμό με τις παραπλανητικές περιγραφές για την “νέα ζωή” δημιουργούσαν ένα καθεστώς ανασφάλειας. Τα φυλετικά μέτρα και οι διακρίσεις από την γερμανική διοίκηση δημιουργούσαν ανησυχία, όμως οι περίοδοι σχετικής ηρεμίας αναζωπύρωναν τις ελπίδες πως η συνεργασία και η υπακοή ήταν μια ασφαλής επιλογή. Μέσα σε αυτήν την λογική έδρασε και το εβραϊκό συμβούλιο. Θα μπορούσε να ειπωθεί πως συνέδραμε στον εκτοπισμό και την καταστροφή του ποιμνίου. Όμως, δεν ήταν αυτή επιθυμία του. Οι ενέργειες του σκόπευαν στην σωτηρία και προστασία του πληθυσμού.

Η ελπίδες και η πίστη πως με σκληρή δουλειά θα ξανά έφτιαχναν τις ζωές τους, δημιουργεί μια αντίφαση. Πως θα μπορούσε ένας πληθυσμός με ο οποίος ενώ γνωρίζει πως θα θανατωθεί, ταυτόχρονα να ελπίζει για μια νέα ζωή; Η άγνοια των Εβραίων δε φαίνεται μόνο κατά την διάρκεια της παραμονής τους στην Θεσσαλονίκη. Φαίνεται ακόμα και κατά την άφιξη και παραμονή στο στρατόπεδο. Η Εβραίοι που γλίτωσαν τον εκτοπισμό, και έμαθαν αργότερα για το τι είχε συμβεί υπέστησαν σοκ. Δεν μπορούσε να ερμηνευθεί λογικά, πως γίνεται ένα πολιτισμένο ευρωπαϊκό έθνος όπως οι Γερμανοί, να λειτουργήσει με τέτοια βιαιότητα και μίσος. Η Δυτικοί λαοί παρουσίασαν τον εαυτό τους ως προοδευτικούς και πολιτισμένους. Ήταν αυτοί που αναλάμβαναν να εκπολιτίσουν. Πως συνέβη λοιπόν μια τέτοια γενοκτονία; Κάποιοι Εβραίοι φάνηκαν επιφυλακτικοί σχετικά με τις προθέσεις των Γερμανών. Όμως οι ισχυροί οικογενειακοί δεσμοί, τους έπεισαν να μείνουν δίπλα στους συγγενείς τους. Αυτός ο παράγοντας όμως πρέπει να συσχετιστεί ξανά με την άγνοια. Οι οικογενειακές σχέσεις δε σήμαινε πως λειτουργούσαν ως μοναδικός παράγοντας “αποδοχής” του εκτοπισμού.

Η ελληνική κοινωνία και διοίκηση συμμετείχαν έμμεσα και άμεσα στην διαμόρφωση των συνθηκών του εκτοπισμού. Οι σχέσεις χριστιανών και εβραίων είχαν πολλές διακυμάνσεις. Οικονομικοί και κοινωνικοί ανταγωνισμοί κατά την διάρκεια του μεσοπολέμου προοιωνίζαν για την στάση που θα κρατούσαν κάποιοι Έλληνες πολίτες

στους εκτοπισμούς του 1943. Ο αντισημιτισμός πήρε διάφορες μορφές όπως αναφέρθηκε. Ο εθνικιστικός αντισημιτισμός λειτουργούσε από το 1931 με το πογκρόμ στον συνοικισμό του Κάμπελ. Εθνικιστικές οργανώσεις όπως η Ε.Ε.Ε., πρόβαλαν του Εβραίου ως υπαίτιους για τα δεινά του κόσμου. Κατά την διάρκεια της κατοχής συνεργάστηκαν με τον κατοχικό στρατό και αποτέλεσαν ακόμη ένα πρόβλημα για τον Εβραϊκό πληθυσμό. Κάποιες εφημερίδες προωθούσαν την αντισημιτική προπαγάνδα μεγεθύνοντας την εχθρική στάση μερίδας της χριστιανικής κοινωνίας. Όσον αφορά τους καθημερινούς Θεσσαλονικείς αναλύθηκαν οι παράμετροι που επηρέασαν την αρνητική ή απαθή στάση τους την περίοδο των εκτοπισμών. Εκτός από τους Εβραίους, και οι χριστιανοί αγνοούσαν την δράση των στρατοπέδων. Οι συνθήκες της κατοχής οδήγησαν πολλούς ανθρώπους να ενεργήσουν ατομικιστικά, με στόχο την επιβίωση τους. Μια μειοψηφία Ελλήνων υποστήριξαν τους Εβραίους είτε φέρνοντας τους σε επαφή με την αντίσταση, είτε βοηθώντας τους να δραπετεύσουν, είτε κρύβοντας τους στα σπίτια τους.

Η στάση της τοπικής διοίκησης δεν υπήρξε υποστηρικτική. Η συγκέντρωση στην πλατεία Ελευθερίας έγινε έπειτα από πιέσεις τοπικού διοικητή της Θεσσαλονίκης. Η απαλλοτρίωση του Εβραϊκού νεκροταφείου υπήρξε δική της πρωτοβουλία. Τα υλικά χρησιμοποιήθηκαν σε διάφορα έργα της πόλης. Μετά τον εκτοπισμό οι εβραϊκές περιουσίες αποτέλεσαν ευκαιρία πλουτισμού για την γερμανική και ελληνική διοίκηση, αλλά και για χριστιανούς πολίτες της Θεσσαλονίκης. Αποτέλεσε συνηθισμένη εικόνα Έλληνες χριστιανοί να εισβάλλουν στα εγκαταλελειμμένα σπίτια, ληστεύοντας αντικείμενα και καταστρέφοντας τα δάπεδα και τους τοίχους για αναζήτηση χρυσού. Ενέργειες οι οποίες προωθήθηκαν από στερεότυπα τα οποία υπήρχαν για τους Εβραίους και τον πλούτο που έκρυβαν. Κυβερνητικός στόχος φαίνεται πως ήταν η παραχώρηση των ιδιοκτησιών σε Έλληνες πρόσφυγες. Όμως, γερμανική και ελληνική διοίκηση ανταγωνίζονταν για την διαχείριση. Έλληνες συνεργάτες των Γερμανών και άτομα τα οποία είχαν συγγενικά πρόσωπα στις επιτροπές διαχείρισης επωφελήθηκαν από την κατάσταση. Η ελληνική κοινωνία γνώριζε για την καταλήστευση, και πως κάποιοι συμπολίτες τους από την μια μέρα στην άλλη είχαν αυξήσει σε μεγάλο βαθμό την περιουσία τους.

Μεταπολεμικά, οι Ελληνικές κυβερνήσεις δεν στήριξαν τους Εβραίους που επέστρεψαν ούτε ως προς τον επαναπατρισμό τους, ούτε ως προς την επιστροφή των περιουσιών τους. Ειδικά όσον αφορά το ζήτημα των περιουσιών γίνανε προσπάθειες να νομιμοποιηθούν οι παράνομες πράξεις απόδοσης των περιουσιών.¹ Οι πρώτες δίκες που βρέθηκαν οι Εβραίοι αφορούσαν τους συνεργάτες και καταδότες των Γερμανών. Οι κατηγορούμενοι είχαν αποσπάσει περιουσίες ως αντάλλαγμα για να σώσουν τους Εβραίους, αλλά τελικά τους πρόδωσαν. Την ίδια περίοδο το γραφείο του γενικού διοικητή Μακεδονίας-Θράκης χαρακτήρισε αχάριστους τους Εβραίους

¹ Καβάλα, Μαρία 2009. *Η Θεσσαλονίκη στη Γερμανική Κατοχή (1941-1944): κοινωνία, οικονομία, διωγμός Εβραίων*. Ρέθυμνο: Πανεπιστήμιο Κρήτης. σ.286

που διεκδικούσαν τις περιουσίες τους και ταλαιπωρούσαν μεγάλο αριθμό Ελλήνων σε δικαστικές περιπέτειες.²

Η στάση ελληνικής κοινωνίας και κράτους απέναντι στους Εβραίους δεν βελτιώθηκε μεταπολεμικά. Ο αντισημιτισμός άρχισε να παίρνει διαφορετικές μορφές, και οι Εβραίοι ενοχοποιούνταν και πάλι. Από τα μέσα της δεκαετίας του 60 τα παιδιά Εβραίων δεν μπορούσαν να αποκτήσουν θέση αξιωματικού στον στρατό. Στην εκπαίδευση γινόντουσαν διακρίσεις. Σε πολιτικό και θρησκευτικό επίπεδο οι Εβραίοι αντιμετωπιζόνταν ως δεύτερης κατηγορίας πολίτες.³ Η επίσημη ιστοριογραφία αποσιωπούσε το Εβραϊκό στοιχείο, στην πορεία της Ελληνικής ιστορίας. Η Ελλάδα προβλήθηκε ως εθνικά ομογενοποιημένη, στο πρότυπο του ελληνοχριστιανισμού.⁴ Ο Χαράλαμπος Βασιλόπουλος, επικεφαλής της μονής Πετράκη, με ιδεολογική του βάση τα πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών, θεώρησε τον Εβραϊσμό ως κίνδυνο για το Ελληνικό Έθνος. Από το 1960 έως το 1980 εξέδιδε βιβλία και κείμενα, στα οποία ξεσκέπαζε, όπως θεωρούσε ο ίδιος, τις συνωμοσίες και πλεκτάνες των Σιωνιστών Εβραίων. Το 1970 το Τμήμα Θρησκευτικών Υποθέσεων του Αρχηγείου των Ένοπλων Δυνάμεων Ελλάδος, δημοσίευσε ένα βιβλίο του Βασιλόπουλου του 1959, «Ξεσκεπάζοντας τους Χιλιαστές». Σε αυτό το βιβλίο ανέφερε μια συνωμοσία των μαρτύρων του Ιεχωβά και του διαβόλου, ο οποίος έχοντας πάρει την μορφή Εβραίων Σιωνιστών, είχε ως σκοπό την υποδούλωση του χριστιανισμού και συγκεκριμένα του Ελληνικού Ορθόδοξου έθνους. Με την συγκατάθεση του επισκόπου των Ένοπλων Δυνάμεων, το περιεχόμενο του βιβλίου διαμοιράστηκε σε δημόσια σχολεία προς ιδεολογική κατήχηση.⁵

Μεταπολεμικά, ένα μέρος της ελληνικής κοινωνίας έχει δείξει ενδιαφέρον ως προς τα πρωτόκολλα των Σοφών της Σιών. Έχουν υπάρξει αρκετές εκδόσεις τους στα ελληνικά, και με μεγάλη ποικιλία. Στο διαδίκτυο έχουν αναζητηθεί στα ελληνικά παρόμοιες φράσεις, ξεπερνώντας κατά πολύ γλώσσες όπως τα γαλλικά, τα ισπανικά και τα γερμανικά. Αν αναλογιστεί κανείς το εύρος ομιλίας αυτών των γλωσσών, μπορεί να γίνει αντιληπτή η μεγάλη απήχηση που υπάρχει για αυτό το θέμα στην Ελλάδα. Μέλη πολιτικών κομμάτων κατά την διάρκεια του 21^{ου} αιώνα έχουν αναφερθεί στα πρωτόκολλα σε συνέδρια τους, αλλά και μέσα στην Βουλή. Τα πρωτοκολλά λειτουργούν ως κείμενα τα οποία έρχονται να αποκαλύψουν τις σκευωρίες των Εβραίων στον κόσμο. Τέκτονες, μολοσεβίκοι και διεθνείς οργανώσεις παρουσιάζονται ως τα μέσα για την κυριαρχία τους. Οι «Εβραϊκές συνωμοσίες» θεωρήθηκαν συνέχεια της προδοσίας του Ιούδα.⁶

² Στο ίδιο σ. 287

³ Blumel Tobias 2017 *Antisemitism as political theology in Greece and its impact on Greek Jewry, 1967-1979, Southeast European and Black Sea Studies*, 17:2, σ. 182.

⁴ Στο ίδιο σ. 183, 184

⁵ Στο ίδιο σ. 189

⁶ Ψαρράς, Δημήτρης 2017. Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά

τον 19ο και των 20ο αιώνα. Ηράκλειο: Πανεστημιακές εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης. σ.475, 476,477,478.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΞΕΝΟΦΩΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Blumel Tobias (2017) *Antisemitism as political theology in Greece and its impact on Greek Jewry, 1967-1979, Southeast European and Black Sea Studies*, 17:2, 181-202, DOI: 10.1080/14683857.2017.1324263

Για πρόσβαση στο άρθρο: <https://doi.org/10.1080/14683857.2017.1324263>

Bowman, Steven 2009. *The Agony of Greek Jews 1940-1945*. California: Stanford University Press.

Saltiel, Leon. *Dehumanizing the Dead. The destruction of Thessaloniki's Jewish Cemetery in the Light of New Sources*.

ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ:

Αμπατζοπούλου, Φραγκίσκη 1993. *Το ολοκαύτωμα στις μαρτυρίες των Ελλήνων Εβραίων*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Παρατηρητής.

Αρχείο "Μνήμες από την Κατοχή στην Ελλάδα", archive.occupation-memories.org.
Για πρόσβαση: <https://archive.occupation-memories.org/el/>

Βαν Μπασχούτεν Ρίκη, Βερβενιώτη Τασούλα, Μπάδα Κωνσταντίνα, Νάκου Ειρήνη, Πανταζής Παύλος, Χαντζαρούλα Ποθητή 2012, *Γεφυρώνοντας τις γενιές: διεπιστημονικότητα και αφηγήσεις ζωής στον 21ο αιώνα. Προφορική ιστορία και άλλες βιο-ιστορίες*. Βόλος: Ένωση Προφορικής Ιστορίας.

Bowman, Steven 2012. *Η αντίσταση των Εβραίων στην Κατοχική Ελλάδα*. Αθήνα: Κεντρικό Ισραηλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος. Μετάφραση: Ισαάκ Μπενμαγιόρ.

Γκολτχάγκεν, Τζ. Ντάνιελ 1998. *Πρόθυμοι δήμιοι: Οι εκτελεστές του Ολοκαυτώματος. Οι καθημερινοί Γερμανοί και το Ολοκαύτωμα*. Αθήνα: Terzo Books. Μετάφραση: Τάσος Ρόκας.

Καβάλα, Μαρία. «*Η Θεσσαλονίκη στη Γερμανική Κατοχή (1941-1944): Κοινωνία, Οικονομία, Διωγμός Εβραίων*». (Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 2009).

Καβάλα, Μαρία 2015. *Η καταστροφή των Εβραίων της Ελλάδας (1941-1944)*. Αθήνα: Εκδόσεις Κάλλιπος.

Mazower, Mark 2009. *Η αυτοκρατορία του Χίτλερ. Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. Μετάφραση: Κώστας Κουρεμένος.

Mazower, Mark 2004. *Θεσσαλονίκη πόλη των φαντασμάτων. Χριστιανοί, Μουσουλμάνοι και Εβραίοι 1430-1950*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια. Μετάφραση: Κώστας Κουρεμένος.

Mazower, Mark 2020 (6η έκδοση). *Σκοτεινή Ήπειρος. Ο Ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια. Μετάφραση: Κώστας Κουρεμένος.

Μόλχο, Ρένα 2014. *Το Ολοκαύτωμα των Ελλήνων Εβραίων. Μελέτες ιστορίας και μνήμης*. Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη.

Μπενβενίστε, Ρίκα 2014. *Αυτοί που επέζησαν*. Αθήνα: ΠΟΛΙΣ

Ψαρράς, Δημήτρης 2017. *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα. Προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και των 20ο αιώνα*. Ηράκλειο: Πανεστημιακές εκδόσεις Κρήτης & Εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης.